

e) Grupul cultural Turda[

Doi termeni sunt folosiți mai intens, grupul Turda[și grupul Turda[– T\ula[care definesc fenomenele neoliticului târziu din Transilvania și rolul jucat de acesta.

Folosirea denumirii simple de grup Turda[poate crea confuzii, datorită anomaliei legate de termenul Turda[– Vin. a, mai ales în sens cronologic nu și cultural (în sensul cronologiei lui M. Garașanin 1951 și a colii sale: vezi mai sus capitol Vin. a).

Numele de **grup Turda[** s-a născut recent, în urma analizelor asupra unor descoperiri considerate a fi Turda[în Câmpia Transilvaniei, atribuite grupului Iclod (Lazarovici Gh. 1977; 1977b), dar primul care a folosit în mod clar termenul de **grup Turda[** a fost Iuliu Paul (1964), ce l-a definit ca fiind la nivel Vin. a. B2-C, iar anterior a datat unele din descoperirile Turda[, de la baza stratului de cultură de la Pian la nivel Vin. a. B2/C (Paul 1969).

Gh. Lazarovici a definit în timp locul și rolul grupului Turda[(Lazarovici Gh. 1977; 1977b; 1991 [. a.) legat de cercetările de la Iclod (Lazarovici Gh. 1981; 1985; 1986; 1987; 1991 s.v. Turda[, Iclod; 1994 [. a.) sau în raport de alte culturi, în special CCTLNI (Lazarovici Gh., Kalmar 1982; Lazarovici Gh. 2000). Unii colegi au completat informațiile prin cercetări sau studii (Kalmar-Maxim 1991; Maxim 1999). Cele mai importante sunt cercetările doamnei Hortensia Dumitrescu de la T\ula[(în ms. ei apare T\uala[), cele ale lui Sabin Adrian Luca de la Turda[, Orștie, Cauce (Luca et alii 2004) și ale lui S. A. Luca și Florin Drașovean de la Mintia (Drașovean, Luca 1990) sau Zlati (Drașovean, Mariș 1998), Sântimbru (Berciu I., Popa 1962, 267-268) și altele din zonă (Drașovean, Rotea 1986 [. a.).

Considerăm că termenul de grup, *facies* sau *aspect T\ula[* marchează o anumită specie ceramică pictată (Dumitrescu H., Lazarovici Gh. 1984-1986; Lazarovici Gh. 1991, 115-120), ce apare în unele stațiuni în diferite procente, asociată cu alte elemente turdă[ene. În deceniile opt-noul secolului trecut când s-au publicat cele mai multe din lucrările la care ne-am referit, multe din aceste fragmente proveneau din alte stațiuni și nu din cea de la Turda[, unde acest tip de materiale erau în număr redus (Roska 1941, 290-291, fig. CXXIII/6; Luca 2001, fig. 25/1; 28/4-5; 32/5).

Această specie apare la T\ula[(Dumitrescu H., Lazarovici Gh. 1984-1986, pl. I-II; Lazarovici Gh. 1991, fig. 28-29), Zlati - *terasa B* (Drașovean 1997a, 7-8; Drașovean, Mariș 1998, 119, IX/16) și în număr mare la *Peștera Cauce*, unde după opinia autorilor sâpăturii este o situație deosebită (Luca et alii 2004), la Călan – *La podin* și Nandru Vale - *La dos* (Luca et alii 2004, 103). Colegii Fl. Drașovean (1997) și Sabin Luca consideră că acestea fac parte din grupul Turda[, ultimul optând pentru *stilul T\uala[* (Luca et alii 2004, 103). Pictura este realizată cu bitum pe gâlbui sau cenușiu, ori surse de bitum sunt doar în Crișana. Diferența de tehnologie ne face să ne gândim la grupele din Crișana. La Vârșari apare o specie ceramică pictată cu bitum pe vase de culoare cenușie (Ignat 1998, fig. 75).

Originea și momentul formării grupului Turda[

Republicarea primelor săpături de la Turda[(Lazarovici Gh., Maxim 1996), publicarea materialelor de la T\ula[(Dumitrescu H., Lazarovici Gh. 1984-1986), cercetările lui Sabin Adrian Luca de la Turda[(Luca 1993; 1996; 1996a; 1996b; 2001; [. a.), Orștie (Luca

1994a; 1996; 1997; Luca, Pinter 2001), Miercurea Sibiului – *Pietriș* (vezi repertoriile publicate la Sibiu www.arheologie.ulbsibiu.ro), s\u0103pturile lui Fl. Dra\u0219vean [i Tiberiu Mari\u0219 de la Zla\u0219ti (Dra\u0219vean, Mari\u0219 1998), cele ale lui Fl. Dra\u0219vean [i S. A. Luca de la Mintia (Dra\u0219vean, Luca 1990) au adus noi [i importante observa\u0219ii stratigrafice, noi date privind cronologia absolut\u0103 [i relativ\u0103 a grupului Turda\u0219 – T\u0162ula\u0219 (bibl. la Mantu 1998; 1998a; 2000; Lazarovici C.-M. 2006).

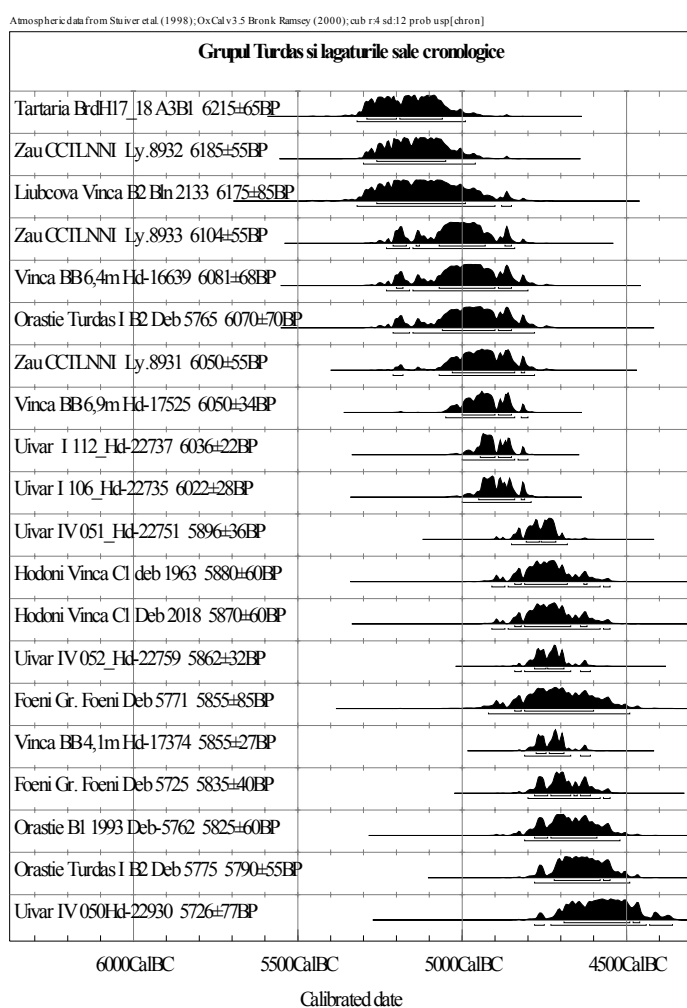

Fig. IVe.1. Datele radiocarbon pentru grupul Turda\u0219 [i neoliticul mijlociu

Banat sunt deosebit de importante pentru geneza grupului Turda\u0219.

Principalele observa\u0219ii pe care le accept\u0103 colegii Fl. Dra\u0219vean [i S. A. Luca, cu care s-au dezb\u0103tut materialele de la Vr\u0219ac – *At* sunt:

- A) \u00een cel mai timpuriu nivel Vin. a. C de la Vr\u0219ac – *At* apar materiale (ceramic\u0103, idoli, c\u0103su\u0219e de cult) care sunt identice cu cele de la Turda\u0219 (Fig. IVe.2);
- B) ar urma un orizont \u00een care nu mai sunt materiale Turda\u0219, ci doar Vin. a. C;
- C) urmeaz\u0103 un nivel de gropi Foeni care taie cele dou\u0103 orizonturi;
- D) un proces de retardare al orizontului Vin. a. C.

Materialele de la punctul A pot fi sincronizate cu Vin. a. C1 la Schier, B2/C la Gh. Lazarovici \u00een vechea accep\u0219iune, Vin. a. C1 \u00een noua noastr\u0103 accep\u0219iune. Acestea ar

Datele radiocarbon (Fig. IVe.1) precizeaz\u0103 locul complexelor B1 [i B2 de la Or\u0103tie. O datare mai timpurie este pentru o prob\u0103 din B2, fragmentul \u0219iat dintr-un craniu uman, care putea fi p\u0103strat vreme \u00eendelungat\u0103, fiind un obiect legat de cultul st\u0103mo\u0219ilor (Luca 1997).

Studiul asupra materialelor de la Vr\u0219ac – *At* [i analiza descoperirilor de faz\u0103 Vin. a. C ne-au determinat s\u0103 reanaliz\u0103m opiniile mai vechi privind grupul Turda\u0219-T\u0162ula\u0219 (Lazarovici Gh. 1974a, 217); la fel ca [i colegul Fl. Dra\u0219vean (1994b; 1995, 1996b; [i.a.), sus\u0219inem o datare la nivel Vin. a. B2/C la Gh. Lazarovici, C1 la W. Schier. Noul studiu privind \u00eentreaga colec\u0219ie de la Vr\u0219ac – *At*, (Gh. Lazarovici [i Fl. Dra\u0219vean), nu las\u0103 nici un dubiu privind momentul de formare al grupului Turda\u0219, iar descoperirile de aici din

corespunde cu o parte a nivelului inferior de la Turda[din sãpãturile lui M. Roska (Lazarovici Gh., Maxim 1996) [i cu importurile din Banat de la Zorlen]u Mare, Sãlbãgelu Vechi (Lazarovici Gh. 1987; 1994, 77, fig. 3-5, 6-10, 12-14; în special Lazarovici Gh. 1991, fig. 23). În Transilvania, în mai multe sta]iuni, materialele de tip Turda[sunt asociate cu cele Vin. a. C1 (la Lumea Nouã, Turda[[. a. vezi capitol CCTLNZIS). O caracteristicã a acestei prime etape este folosirea amestecului cu micã în pastã, ornamentele sus prezentate, vasele patruleterate, idolii perfora]i, machetele de cãsu]e [. a.

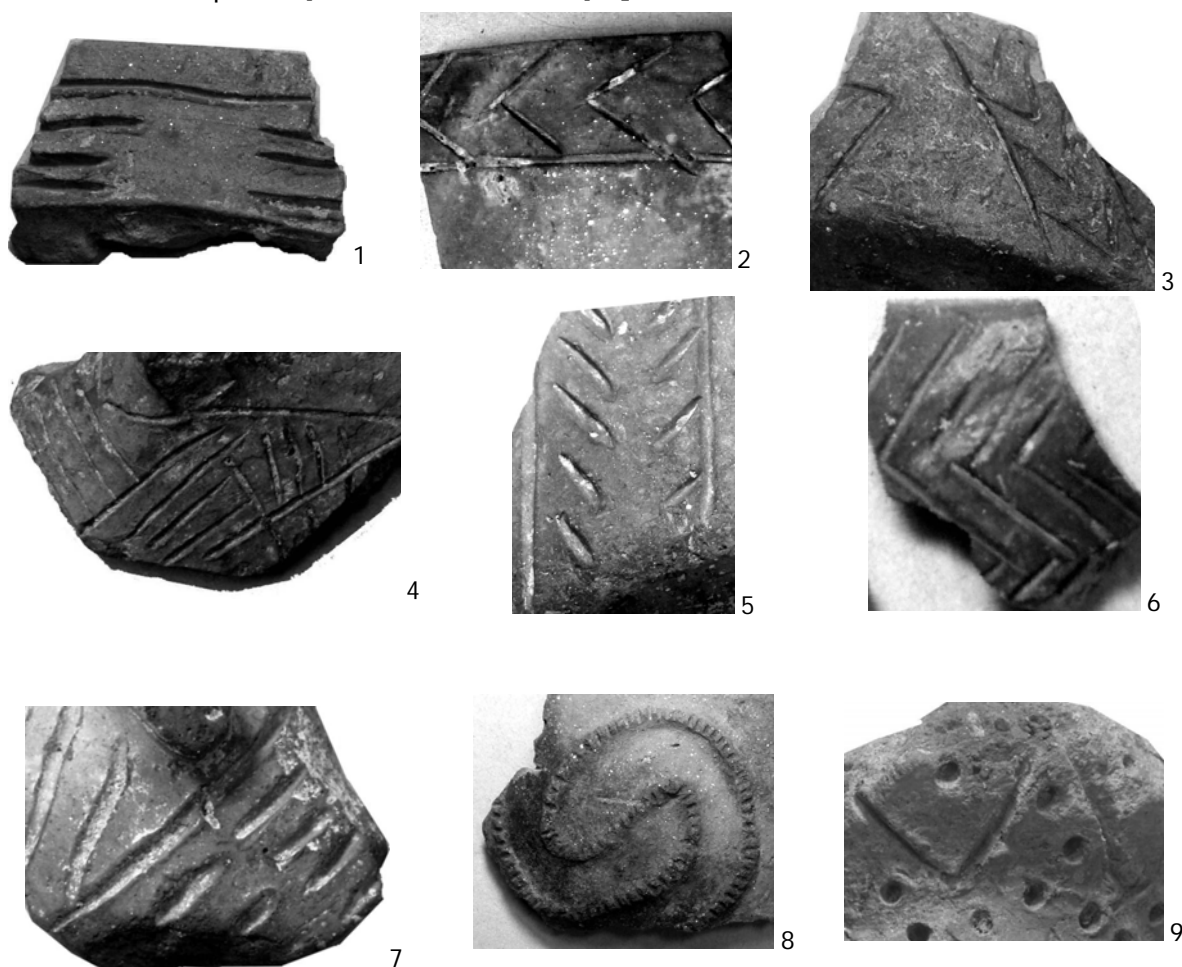

Fig. 2. Vrșac - At, fragmente ceramice cu caracteristici Turda[; 8, grup Foeni

Materialele de la punctul B de mai sus ar corespunde nivelului Vin. a. C de la Par]a – tell 2, Chi]oda I [.a. (Lazarovici Gh. 1994, 77, fig. 6-10, 12-14). În Transilvania acestea sunt asociate cu cele mai timpurii materiale Turda[(Zau, în nivelele de la -2,65 m).

Orizonturile Foeni (punctul C de sus) în Transilvania [i Banat sunt peste cele Vin. a. C1 (vezi mai sus Vin. a. târzie). La acest nivel sunt materiale Turda[târzii. Deci, originea [i evolu]ia grupului Turda[este legatã de prezen]a [i contactul cu materiale Vin. a. C. Florin Dra]ovean a arãtat acestea pentru Banat, iar Sabin Luca pentru Transilvania.

Originea acestui grup este rezultatul unor migra]ii sudice de la cel mai timpuriu nivel Vin. a. C. În a]ezarea de la Vin. a. el nu este clar sesizat. Din publica]iile lui M. M. Vasilef (Vasilef 1932-1936) nu reiese acest lucru. Un numãr mic de astfel de materiale apar între cele pu-blicate de W. Schier (Schier 1995.2, pl. 223/2473, 2500).

Studii mai vechi (Lazarovici Gh. 1984), dar mai ales noile prelucrări foarte detaliate asupra descoperirilor de la Virșac – At marchează acest moment. Este în curs de redactare o monografie asupra cercetărilor lui Ratsko Rašajski [și a colaboratorilor săi de la Vrșac, care va reflecta opiniile lui Ratsko Rašajski [și Șarolta Jovanović despre săpături, plastic, topoare, unelte, cusuțe, semnele de pe vase (Rašajski 1975; Jovanović, 1977; 1978; 1986) sau despre descoperirile din zonă.

Migrația Vin. a. C1 este asociată cu unele elemente cum sunt : vasele patrulate ce apar la Cornești, Sâlbăgelu Vechi, Lipova, Cenad (Lazarovici Gh. 1991, 122-123, fig. 22/2,9, 23/1.2; Drașovean 1996a, CVI [. a.), idoli perforați de „tip thessalian”, de tip „Zorlen]u Mare”, amulete zise de *tip Bicske* (Lazarovici Gh. 1979, 94-101; Drașovean 1996a, pl. XVII-XXXII). Aceasta poate fi jalona în Banat în descoperirile de la Zorlen]u Mare, dar la data publicării s-a avut în vedere [și o posibilă migrație dinspre Transilvania, Sâlbăgelu Nou, Hodoni, Zorlen]u Mare, cum s-a arătat mai sus. Descoperiri similare celor de la Hodoni au apărut la Cenad [și Be[enova (Lazarovici Gh. 1979, 115-161), dar sunt greu de separat de cele puse de noi pe seama unei variante sudice a culturii Tisa. Astfel de descoperiri apar [și la Cornești (Lazarovici Gh. 1979, fig. 21-22), unde unele elemente erau considerate la un moment dat lengeloide, din cauza prezenței lor la originea culturii Lengyel (Peters 1954). Materialele de la Hodoni –Gr. 4 (Drașovean 1996a, pl. XXXVI-XL [.a.) [și Sânaandrei nivelele 4 [și 3 (*Ibidem*, LXIV – LXXV [.a.) apar asociate unor materiale Vin. a. C. Drumul spre Transilvania, pe baza prezenței unor materiale Vin. a. C la Cenad, Be[enova, Sânaandrei, Lipova, Brâni[ca, Mintia, Fl. Drașovean o vede, pe bună dreptate [și pe Valea Mure[ului (Drașovean 1996a, 97).

Stratigrafia [și cronologia

Începuturile grupului cultural Turda] coincid cu procesul de decădere al stațiilor de fază Vin. a. B din Banat ca Zorlen]u Mare, Balta Sărată, Ruginosu, cum adesea s-a arătat. Acolo se petrece un proces de retardare, determinat de Vin. a. C1, apoi de C2. În Transilvania [și Cri[ana se nasc grupe noi ca Turda], Lumea Nouă târzie, grupul Foeni, Iclod, Suplac, Tisa.

Fig. IVe.3 /formele ▶	7	2	R	3	I	U	G	B	K	D	Q	M	4	T	C	A	E	8	X	J
Blta;045	1	1	1																	
Blta;040			1	1	1	2	1	5		1										
NAND;								1	2		1									
2609;INF			1					7	1	1	3	2	2	2			2			
2609;MIJ		1					1	5		1	2		1	2	1	3				
2609;SUP							1	2		18							2	1	1	1

Am făcut un studiu analitic pe formele de vase comune din baza de date despre săpătura lui M. Roska din 1909 [și cele din săpăturile recente din nivelele în retardare de la Balta Sărată [și le-am seriat (Fig. IVe. 3). Din acesta observăm o dezvoltare liniară a formelor de vase.

Pe de altă parte observăm o confirmare a stratigrafiei verticale a lui M. Roska, deși există amestecuri determinate de migrația grupului Foeni al culturii Petrești.

Nu am insista atât de mult asupra acestor probleme, dacă de acestea nu ar fi legate [și evoluțiile din aria de nord vest a culturii Vin. a, de ceea ce colegii maghiari numesc Proto –

Lengyel (dup\ N. Kalicz, comentarii la: Lazarovici Gh. 2000), dar mai ales na[terea culturii Tisa, care nu poate fi doar rezultatul evolu[iei culturii Szakálhát, cum o v\ld colegii maghiari (vezi aceste probleme la cultura Tisa).

Impactul acestui prim orizont marcat de grupul Turda[ca grup etno-cultural în Transilvania este deosebit [i diferit de la o zon\ la alta. Acest lucru se observ\ nu doar în ceramic\, dar mai ales în arhitectur\ [i în modul de organizare al marilor a[ez\ri, în form\ de tell, de dimensiuni impresionante, din fazele evaluate [i mai ales cele târzii ale complexului cultural CCTLNZIS.

Din această migra[ie, de altfel foarte puternic\, deoarece schimb\ sau modific\ unele civiliza[ii, rezult\ urm\toarele grupe [i aspecte etno-culturale:

- Aspectul Turda[– T\ula[(Dumitrescu H., Lazarovici Gh. 1984-1986; Lazarovici Gh., Kalmar/Maxim 1991a): apare o ceramic\ pictat\ cu motive negre, caracteristică [i pentru Tisa timpurie (Ungaria, Korek), pe care o g\sim [i la Turda[(Roska 1942, 290-291, CXXIII-6, slip brun-cenu[iu, pictat cu dungii negre late în X),
 - Aspectul Cauce (Luca et alii 2004; 2005 WEB)
 - Grupul Lumea Nou\ târzie –Turda[(referiri sub alt termen: Lazarovici Gh. 2000);
 - Grupe din CCTLNZIS, cum ar fi grupul Cluj, grupul Zau, ambele cu elemente Turda[(Lazarovici Gh. 1991 s.v.; Dra[ovean 1991 s.v.; Kalmar-Maxim 1991 s.v.; Maxim 1999; Luca 1991a s.v. [i bibl. la ei).

Fig. IVe.4. R\spândirea descoperirilor Vin. a.C [i Turda[în Banat [i Transilvania

Într-o serie de studii începând din 1986 (pentru simpozionul Gomolava 1986 m.s., comunicare la Deva 1990, ap\rut\ în german\, Lazarovici Gh., Maxim 1996; cu referiri în 1991a) s-a **demonstrat apartenen[ia descoperirilor de la Turda[la neoliticul târziu** prin

vasele patrulatere, inciziile și punctele late și legăturile lor cu cele de la Vrșac – At, Zorlenju Mare, Sâlbâgel, Zlati, Valea Nandului, Tula, Tisa (Lazarovici Gh. 1991 fig. 23, tabel p. 112-113 [a.; 122-124; Lazarovici Gh., Maxim 1996; Kalmar-Maxim 1991, 124-126).

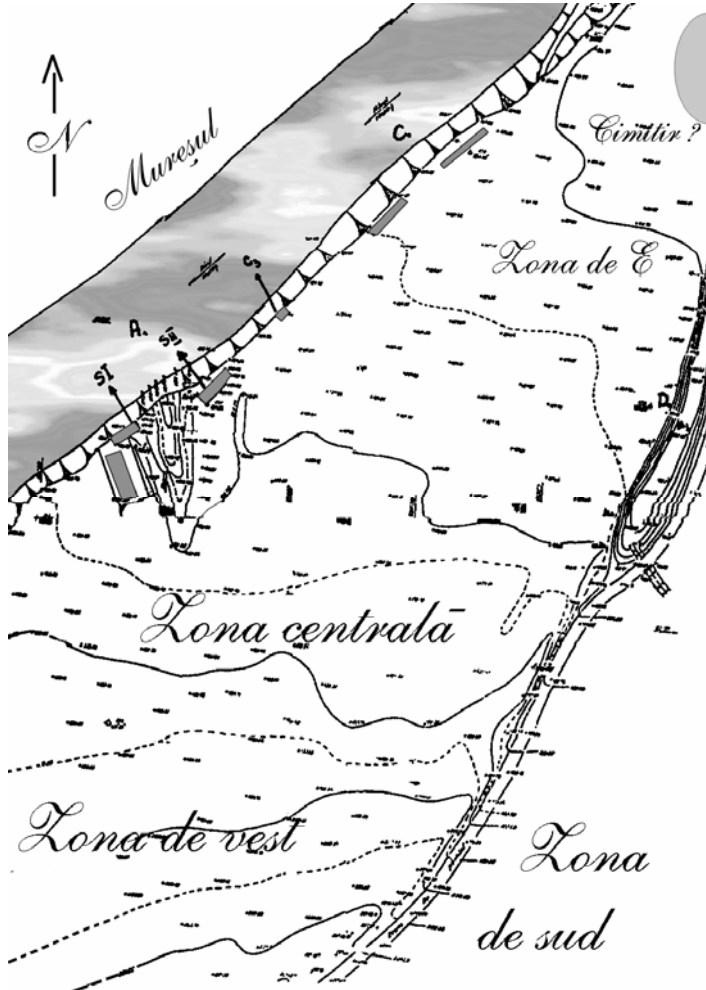

Fig. IVe.5. Turda, ridicarea topo, după Luca

cultura materială, păstrând sau dezvoltând anumite elemente comune. Nu vom trata pe rând aceste grupe (tema noastră este arhitectura) ci doar în măsura în care ele sunt cu totul altceva decât fondul anterior. Fiecare din aceste grupe adoptă unele elemente noi (în plastic, simbolic – semne), altele își păstrează structuri ale vieții spirituale, rigide sau puțin dezvoltate. Acestea vor marca diferențele dintre aceste grupe.

Așezările grupului Turda

Locuirile acestei perioade sunt caracterizate de o intensă și dinamică activitate. Suprafața pe care se întind aceste așezări este între 7 și 10 ha, dar în unele cazuri există stațiuni foarte mari. Cea de la Turda, după Zs. Torma avea cca. 75 ha, Nandru Vale 55 ha (Laszlo A. 1991, 39; Luca 2001, 21), cea de la Cluj între 30 și 70 ha, cea de la Zau de Câmpie (sau Zăul de Câmpie) are între 15 – 30 ha împreună cu punctele satelit (vezi mai sus).

Nu este cazul aici să înmurim toate aceste probleme, dar toate grupele și aspectele culturale de mai sus au un numitor comun și anume arhitectura, o arhitectură protourbană cu următoarele caracteristici:

- dinamismul arhitectural al așezărilor (așezări întinse, depuneri în formă de tell, foarte probabil așezări fortificate);
- dinamismul locuințelor (locuințe mari, cu podele, cu structuri masive de stâlpi);
- dinamismul artefactelor și în special al ceramicii.

Aceste grupe sunt determinate de dinamismul care are loc în fiecare zonă geografică, unde fondul anterior era altul; pe acel fond se grefează noile mișcări care conviețuiesc și modifică

Turda[

La Turda[, în a[ezarea eponimă, considerat[la finele secolului XIX *perla resturilor arheologice ardelenene* (K. Goss apud Luca 2001, 19) au fost numeroase cercet[ri, primele începute de Zs. Torma în 1875, stopate din p[cate (László A. 1991, 38; Luca 2001, 21).

Fig. IVe.6. Vedere din satelit cu stajiunea de la Turda[

Zs. Torma face [i primele referiri la sursele de silex de la Turda[, ca provenind din valea p[rauului Geoagiu sau Lojad (Luca 2001, 22). M. Roska face noi cercet[ri în 1910 (Roska 1941), republicate cu date statistice (Lazarovici Gh., Maxim 1996). Sondaje mai efectueaz[Vi. Dumitrescu [i Octavian Floca în zona de vest a stajiunii, apoi Iuliu Paul prin anii '60; la acestea se adaug[[i alte colec[ion[ri de materiale (Luca 1993, n. 1; 2001, 29).

Zs. Torma considera c[a[ezarea de la Turda[se întinde pe cca. 950 m de-a lungul malului Mure[ului. Dup[aprecierile unor colegi (N. Vlassa) urme arheologice ar fi [i dincolo de [osea. Materialele arheologice se întind pân[la drumul de]ar[ce ocole[te pe la est stajiunea, unde în malul unui fost p[rau (albia lui acum s-a mutat cu cca. 250 m spre est) s-au descoperit cu diverse prilejuri oase de la schelete de copii [i fragmente ceramice (Kalmar 1984; 1985; 1986; Kalmar-Maxim 1991).

Începând din anii 1992, s[p[aturi sistematice a întreprins aici Sabin Adrian Luca, publicând mai multe rapoarte [i un studiu monografic (Luca 2001, 29 [i bibl.; la fel László A. 1991).

Cea mai întins[stajiune a acestui grup cultural este cea de la Turda[; la Cluj este cea mai bogat[colec[ie, dar materiale turd[ene sunt [i în alte muzee [i centre universitare din Transilvania (Hunedoara, Alba, Sibiu, Sebe[, Aiud [. a.).

Dup[unele afirma[ii, a[ezarea are cca. 1,5 km lungime [i aproape 1 km l[ime, dar această întindere nu a fost confirmat[de cercet[riile lui S. A. Luca (Luca 2001).

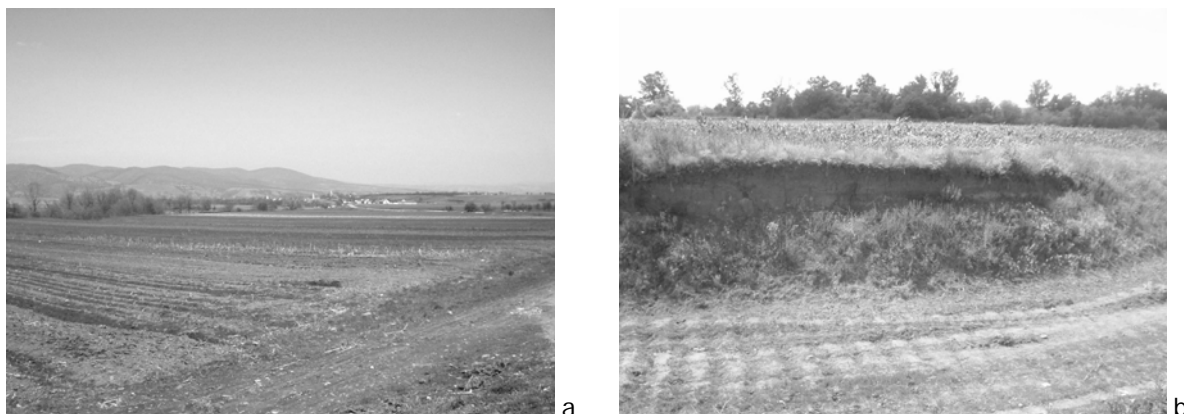

Fig. IVe.7: a) zona de E▲; b) zona de E cu morminte▲; imagini cu toat\ a[ezarea de la Turda[▼

Cercet\riile nu prea întinse ale lui M. Roska din 1910 (Roska 1941), ca [i faptul c\ acesta s-a ocupat de publicarea materialelor Zsofiei Torma, au avut un mare impact asupra cercet\rii neolitice sud-est europene, dând numele unei civiliza]ii, Vin. a – Turda[(bibl.). Preluarea necontrolat\ a unei terminologii din literatura jugoslav\ (*Istoria României* 1960, 36-37) [i men]inerea ei prin autoritatea unui mare specialist balcanic (M. Gara anin), a f\cut ca vreme îndelungat\ s\ nu fie posibil\ o periodizare intern\. Abia dup\ dezvoltarea cercet\rilor datorate lui Gh. Lazarovici [i lui Fl. Dra[ovean legate de evolu]ia culturii Vin. a în Banat, ale lui Sabin Luca de la Turda[[i Or\[tie, prin reanalizarea descoperirilor turd\[ene (Gheorghe Lazarovici [i colaboratorii din [coala creat\, ne referim la Fl. Dra[ovean, Sabin Luca, Zoia Maxim [i colaboratorii lor) a fost posibil\ o nou\ periodizare. Aceste opinii au fost dezbtute în câteva congrese interna]ionale (Deva, Re[i]a - Timi[oara 1991, Cluj 1994, Timi[oara 1996; 1998), au fost publicate numeroase studii [i c\ri], dar din p\cate vechile terminologii [i erori au r\mas.

Cele mai importante contribu]ii le-au adus cercet\riile lui Sabin Adrian Luca din 1992 de la Turda[(din p\cate nesprijinite de Ministerul Culturii [i nici de cel al Inv\mântului [i Cercet\rii), continuate apoi [i întrerupte, de[i aici exist\ probleme deosebit de importante legate de arhitectura [i de sistemele de fortificare ale acestei sta]iuni.

Dac\ lu\m în considerare prospect\riile de la Uivar, descoperirile din tellurile de la Par]a, despre care mai sus am vorbit pe larg, dar mai ales cercet\riile de la Or\[tie unde au fost descoperite prin sondaje mai multe sisteme de fortificare, trebuie s\ existe asemenea sisteme [i la Turda[. O prospectare în genul celei de la Uivar ar fi extrem de necesar\, nu doar pentru sistemul de fortificare, dar [i pentru stabilirea aglomer\rilor de locuin]e.

Stratigrafia sta]iunii de la Turda[

Cercet\riile lui Sabin A. Luca demonstreaz\ c\ situa]ia stratigrafic\ \n diferite puncte ale sta]iunii este diferit\. El a s\pat \n jum\tatea de est a sta]iunii, unde straturile par a fi mai sub]iri, iar \n zona central\ se afl\ o teras\ pe care s-a \ntins sta]iunea. Dup\ un strat deranjat de lucr\riile agricole efectuate de-a lungul timpului, urmeaz\ un orizont Petre[ti, (din diferite etape de locuire), apoi dou\ sau trei orizonturi ale grupului Turda[, \n raport de fiecare situa]ie \n parte (Luca 2001, pl. 1-5), \n fiecare loc complexe, depunerile din ele sau din vecin\tatea lor, au determinat grosimea straturilor. Acestea au fost descrise am\nun]it, la fel materialele caracteristice din ele (Luca 2001).

Nivelul inferior con]ine materiale turd\ene, bordeie [i locuin]e cu pere]i masivi de chirpici [i cu gropi de st\lpi de mari dimensiuni, similari celor de la Gomolava, Par]a *tell 2*, Foeni [i din Transilvania de la Zau. Motivele pictate gen T\uala[– Cauce apar \n nivelul II inferior. \n partea superioar\ a nivelului II apar motive pictate cu alb, puse pe seama leg\turilor cu grupul Herp\ly (Luca 2001, 37-48; 70-71).

Or\tie

Sta]iunea, foarte \ntins\, are o suprafa]\ de cca. 3 ha.

Sabin Adrian Luca a realizat la Or\tie una dintre cele mai mari sec]iuni transversale printr-o a[ezare vin.ian\.

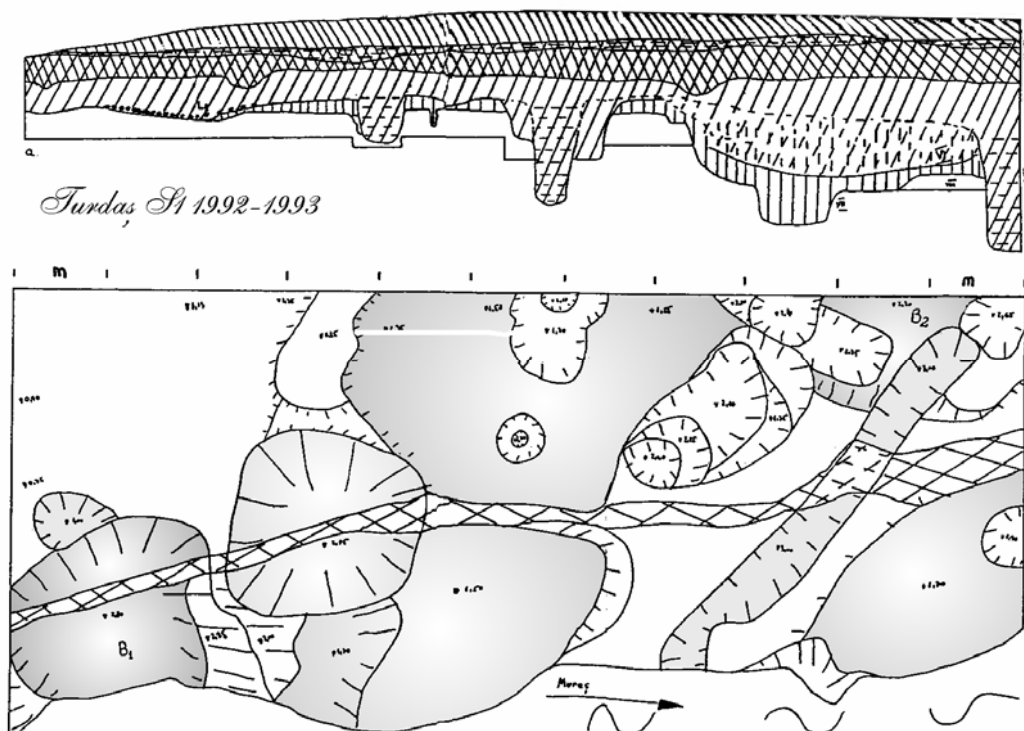

Fig. IVe.8. Turda[, S1 1992-1993, profil [i plan, dup\ Luca

Prin investiga]iile sale, S. A. Luca a pus \n eviden]\ dou\ [an]uri [i trei palisade, ultima dintre ele legat\ de locuirile din etapa t\rzie (Luca 1997; Luca et alii 1998). Direc]iile diferite

ale palisadelor arată împărțirea stațiunii în anumite zone fortificate sau împrejurimi cu garduri pentru adăpostirea animalelor. În secțiuni au fost surprinse mai multe bordeie [i locuin]e de suprafață. Materialul arheologic a fost publicat cu date statistice, cu numeroase tabele deosebit de importante (din păcate doar cu două dimensiuni în tabel, seriile fiind posibile doar după o clasă de atribute, dar oricum aceasta este deosebit de important!).

Țuła (Tula)

Așezarea este situată în Lunca Mureului, la marginea de nord a orașului Deva (Țuła este nume de sat înglobat orașului Deva), pe o mică terasă deasupra Luncii Mureului, luncă acoperită între timp de ape, zonă mlătinioasă uneori, de unde numele de țu (apă, baltă, râule). Cea mai mare parte din așezare este acoperită acum de sat, de o parte de gară [i triaj, iar o parte destul de mică dar extrem de bogată în materiale arheologice se află în terenul agricol, mai jos de sat, în pericol de a fi acoperită de noi case [i construcții.

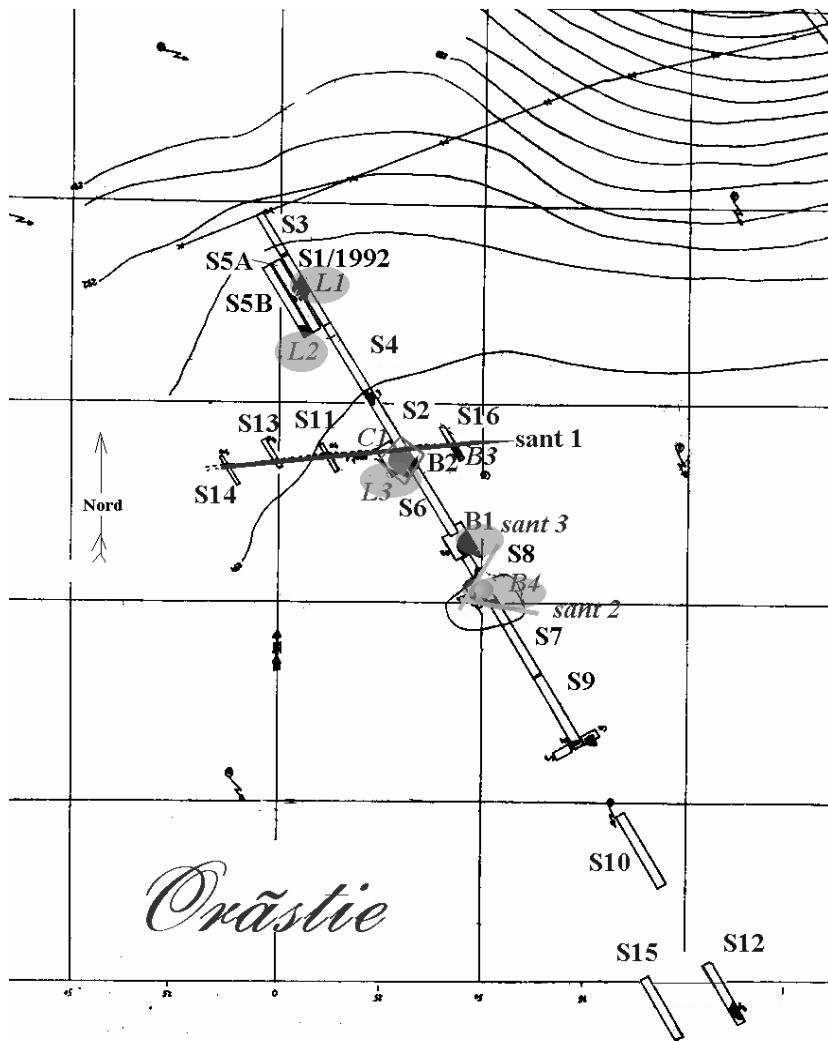

Fig. IVe.9. Orăștie, planul așezării
(un carou are 50 m lungime/lățime), după Luca

Săpături a efectuat aici Hortensia Dumitrescu, un raport detaliat și materialul descoperit a fost pe larg publicat (Dumitrescu H. 1966; Dumitrescu H., Lazarovici Gh. 1984-1986). Ea a deschis două secțiuni dispuse în formă de „T” pentru a cerceta și un bordei aflat la capătul secțiunii A. Venirea frontului din 1944 a determinat sistematizarea cercetărilor. După profilul publicat, există trei orizonturi de locuire și un strat din care pornesc bordeie și două orizonturi de locuințe de suprafață. Fundul bordeielor este la cca. 2 m adâncime (Fig. IVe. 22).

După descrierile lui M. Macrea (care a săpat

în curtea lui Nicolae Gos-tar, asistent al lui Macrea:

Fig. IVe. 10. Valea Nandrului, terasa ▲ dealul din spate ▼

Fig. IVe.11. Nandru, Peșterile Curat și Spurcat

materialele au rămas inedite, noi le-am studiat doar fugitiv, fiind prea selectate) așezarea ar avea 5-6 ha, deși credem că este mai mare (cca. 1 ha este în afara satului). H. Dumitrescu amintește o pătură subțire de măr, ceea ce ar corespunde unei perioade de inundare a stațiunii de râul Mureș, lucru explicabil, de unde numele zonei de țu – Tăușala. Este posibil ca în partea superioară a stratului materialele să aparțină orizontului Foeni, după cum crede FI. Drașovean; noi nu am văzut decât o parte din materiale.

Mintia

Cercetările au fost mai restrânse, fiind publicate doar parțial complexe, stratigrafia și materialele. Cu prilejul construirii hidrocentralei de la Mintia, o mare parte din așezare a fost distrusă. Unele lucrări au fost supravegheate de Liviu Mărghitan.

Cercetări mai importante, din păcate întrerupte, deși descoperirile sunt extrem de interesante prin succesiunea de materiale și mai ales importuri, au efectuat FI. Drașovean și Sabin Luca (Drașovean, Luca 1990). De la aceștia știm că așezarea are 3 orienturi de locuire și că ea se întinde în

afara hidrocentralei pe încă 2-3 ha, deci ar putea avea cca. 5-7 ha.

Valea Nandrului

Așezarea se află pe o terasă deasupra unui mic pârâiaș cu debit constant de apă, afluent al râului Valea Nandrului, aflat la baza stațiunii. Stabilirea locuirii pe acest amplasament a fost determinată de câțiva factori importanți. Pe marginile stațiunii (și terasei, unde sunt eroziuni adânci apar bolovani mari de silex de 3-4 kg, oferind astfel o sursă constantă de materie primă de bună calitate. Zona este deosebit de bogată, terasele erau prielnice lucrărilor agricole, iar dealurile ofereau vânat, fiind locuite din paleolitic (Fig. IVe.10-11). Dealurile și solul gâben de pământ de aici ne amintesc descoperirile din Banat din pământurile de la Zorlenju Mare, Ruginosu, Ohaba Mâtnic sau cele din zona Caransebeș (Balta Sărată, Valea Cenchii, Jupa: în toate stațiunile solurile acide de pământ au distrus oasele: vezi mai sus).

Zlăți – Gruicul lui Moș

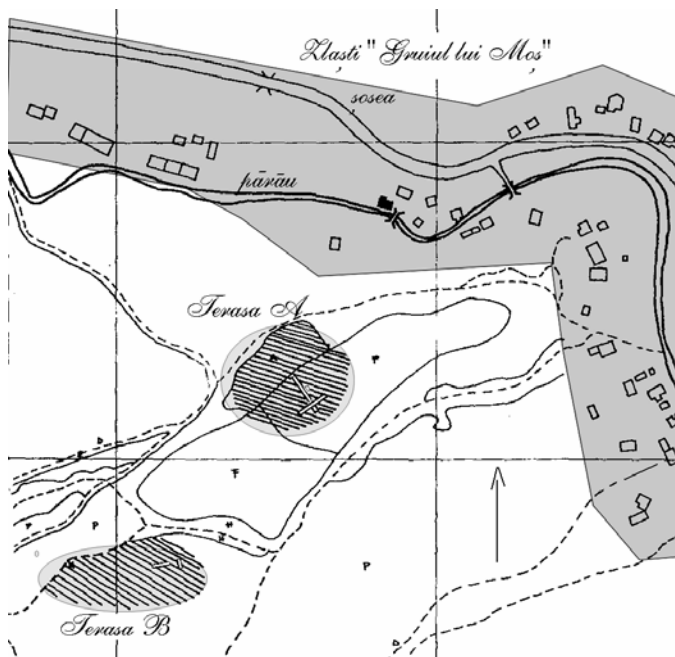

Fig. IVe.12. Zlăți, amplasamentul stațiunii pe cele două terase, după Drașovean, Mariș

Fl. Drașovean și T. Mariș au investigat parțial această așezare (Drașovean, Mariș 1998), care se întinde pe cca. 1,5 ha, poate mai mult. Ea se află pe un curs de râu în imediata vecinătate a Hunedoarei. Este un model de așezare mică, poate secundară, nu prea des întâlnit în această civilizație, dar este dovada că trebuie cercetate toate descoperirile cu semnificații turdăne. Mai mult, son-

dajele efectuate aici arată că între locuințe există spații, deci este vorba de o așezare deschisă, nefortificată, pe lângă complexe fiind spații gospodărești. Amplasarea pe terase apropiate confirmă modul de locuire, o așezare secundară.

Dintre cele peste 70 de stațiuni menționate în literatură, Fig. IVe.4. (Maxim 1999, repertoriu; numeroase analize critice și verificări, Luca 2005a), unele aparțin altor grupe etno-culturale, unele chiar înrudite, în 12-15 dintre acestea materialele turdăne sunt asociate cu cele Petrești (Luca 2001, 99). Unele aparțin grupului Foeni, de aceea este necesară o revizuire, dar și o nouă analiză asupra arhitecturii.

Pe[tera Cauce

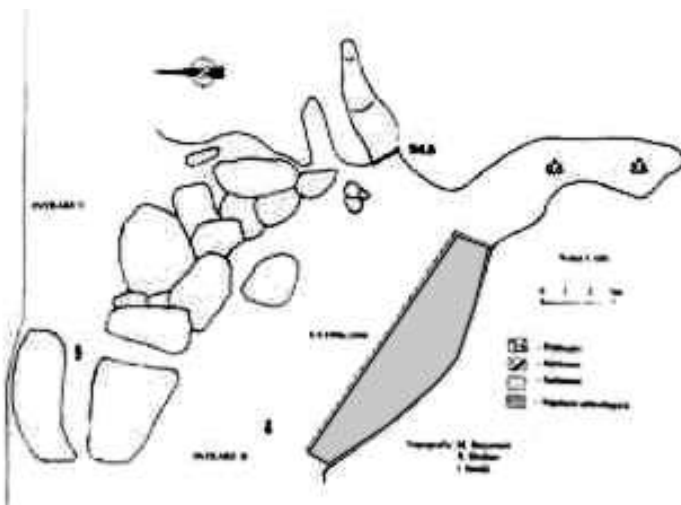

Fig. IVe. 13. Pe[tera Cauce, plan, dup[Luca et alii

1999-2000, 55; 2004, 35-39; Luca et alii 1997, 18; 1998, 27; 2003, 44, fig. 9; 2004; Luca, Roman 1999, 8, 14, 16). Sabin Adrian Luca consider[locuirea din Pe[tera Cauce ca fiind loc de cult (Luca et alii 2004, 47).

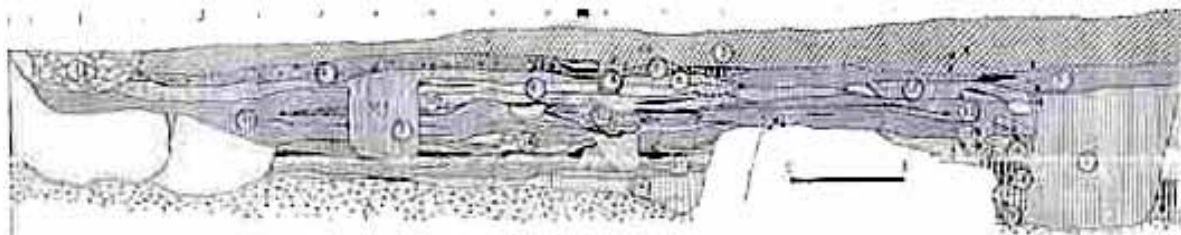

Fig. IVe. 14. Pe[tera Cauce, profil, dup[Luca et alii

La Cauce s-au constatat foarte multe urme de vetre, nivelele numeroase marc[nd locuri periodice, sezoniere, c[nd are loc cur[irea [i refacerea vetrelor sau locurilor de foc [i amenaj[rilor pentru dormit.

În numeroase cazuri au fost amintite descoperiri Turda[în pe[teri, dar de cele mai multe ori era vorba de altceva. Descoperirile din Pe[tera Cauce vin s[ne schimbe imaginea despre asemenea descoperiri. De altfel zona unei mari a[ez[ri se afla la poalele carstului, este vorba de sta[iunea de la Nandru. Descoperirile din Pe[tera Cauce prezint[o importan[deosebit[[i datorit[amplas[rii ei în zona unor depozite de silex.

Cercet[riile interdisciplinare din acest sit [i zon[sunt de asemenea deosebit de importante. Analizele geologice pe materialele descoperite, depist[riile de surse geologice, analizele statistice privind folosirea [i re folosirea resurselor de silex reprezint[una dintre primele încerc[ri de acest fel de la noi (<http://arheologie.ulbsibiu.ro> c[ri], Pe[tera Cauce).

O problem[care se ridic[din studiul materialelor de la Cauce, ca de altfel [i din cele ale neoliticului dezvoltat [i târziu din Transilvania, este cea a schimburilor de materii prime, în care obsidianul [i silexul, au jucat un rol important. În cadrul analizei acestor surse trebuie reamintit[importan[a sta[iunii de la Nandru, unde s-au g[sit surse de silex (expedi[ie rom[no-austriac[în cadrul proiectului „Surse de silex din Rom[nia”).

Fig. IVe. 15. Peștera Cauce
(prelucrare după Luca et alii WEB 2005)

Un alt element care trebuie luat în considerație este bitumul și anumite roci folosite la obținerea culorilor pentru pictat. Pentru grupul Turdaș – Țulaș – Cauce bitumul cel mai simplu era de adus din Crișana, de la Derna, Țăruș, Suplac. Descoperirile de la Suplac se leagă cu mai toate civilizațiile care au ceramică pictată. Cercetări recente ale noastre și ale colegilor de la Zalău demonstrează că încă de la orizont Star. evo-Criș IV apare ceramică pictată cu bitum (Zăuan). Transportarea bitumului din Crișana în

Transilvania ar fi putut fi peste Munții Meseș, pe Valea Almașului. Nu credem întâmplătoare amplasarea unor descoperiri ale complexului CCTLNZIS la cca. 25-30 km de Suplac, la Pericei și altele. Toată pictura din descoperirile de la Cauce, Turdaș, Țulaș, Zlăți este realizată cu bitum.

În aceste zone s-au descoperit și importuri legate de grupul Herpaly, Tisa, dar și Precucuteni (o piesă deosebită, un capac de vas).

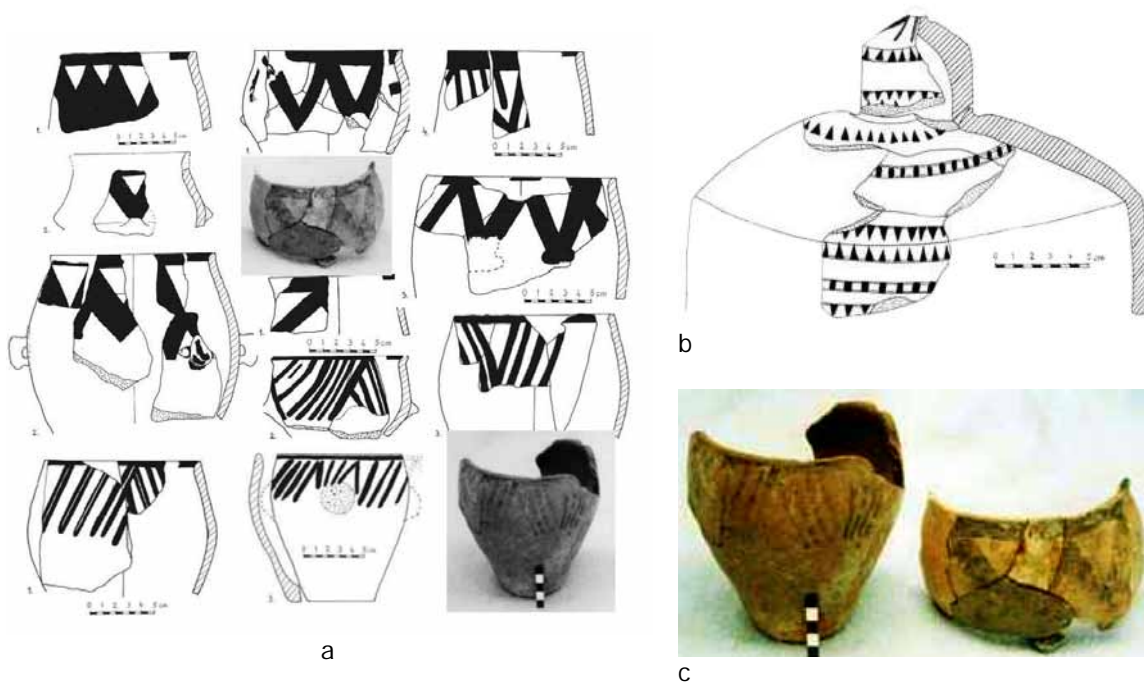

Fig. IVe. 16: a, c) materiale din Peștera Cauce, după Luca et alii 2003; b) import Precucuteni I

Complexele de locuit

Dimensiunile foarte mari ale stațiunilor, consistența nivelurilor de locuire (2-4) arată că aceste comunități aveau o mare forță economică și o populație numeroasă. Ele sunt pe valea celui mai mare râu al Transilvaniei. În aceste zone procesul de neolitizare a fost timpuriu, cultura Vin. a. și-a manifestat rolul și importanța atât în neoliticul dezvoltat, cât și în cel târziu prin „ocurile” Vin. a. C, Turda și Foeni. Cultura Vin. a. și-a lăsat amprenta și asupra arhitecturii.

Turda. Studiu de caz

Locuirile la Turda încep, ca de altfel în mai toate epocile, cu bordeie. În urma săpăturilor au fost descoperite patru bordeie, două în nivelul Turda I (B1 și B2) și alte două din nivelul Turda II inferior (Luca 2001, 35, 42-43, plan 2b, 2c, 2d, 4c, 5a, 5b).

Bordeiele și gropile

Bordeiul 1/1992 (6 x 4 x 1,4/1,2: Luca 2001, 35, 42, pl. 5b), Fig. IVe.17, situat în suprafața 1 avea latura dinspre Mureș abruptă, intrarea era în partea opusă, dinspre sud-est unde avea o treaptă și un spațiu pentru dormit. Pe fundul bordeiului erau vase întregi și întregibile, din care unul cu semințe carbonizate și o tăbliță pandantiv cu semne incizate (Luca 1993; 2001, 43).

Bordeiul 2, Fig. IVe.17, parțial prins în colțul suprafeței (Luca 2001, 35, 42, pl. 5a-5b) avea dimensiunile apropiate de cel prezentat anterior. Marea cantitate de cenușă descoperită aici indică o puternică structură de lemne și un acoperiș care a ars.

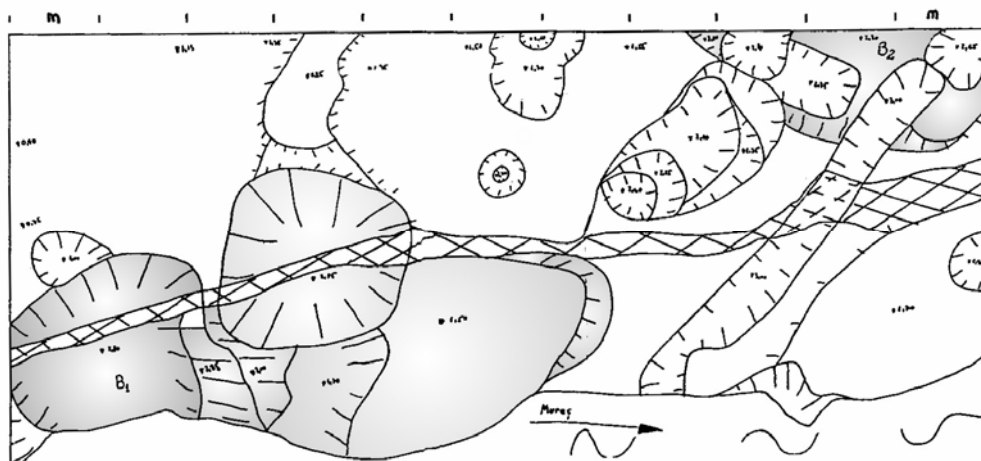

Fig. IVe.17. Turda, bordei 1 nivel I și bordei 2 nivel II inferior, după Luca

Bordeiul 3, Fig. IVe. 19, ce în jurul nivelului II inferior, a fost preparat parțial, fiind evident în profil. El avea mai multe etape de funcționare sau refaceri. S. Luca aprecia diametrul lui la cca. 5 m (Luca 2001, 43). **Bordeiul 4**, Fig. IVe.18, era oval lungit, fiind străbătut de numeroase gropi, unele în trepte, de la locuința 4. Prezența unor bucăți mărunt de chirpici ar indica poate existența unor pereți sau structuri acoperite cu lut (Luca 2001, 43).

La Orăștie au fost descoperite cinci bordeie (Luca 1997, 28, 30-32 și planșele; 2001, 42, plan 2-5; Luca, Pinter 2001, 47-49, bibl. și ilustrația; vezi și [WEB ulbsibiu.ro](http://www.ulbsibiu.ro)).

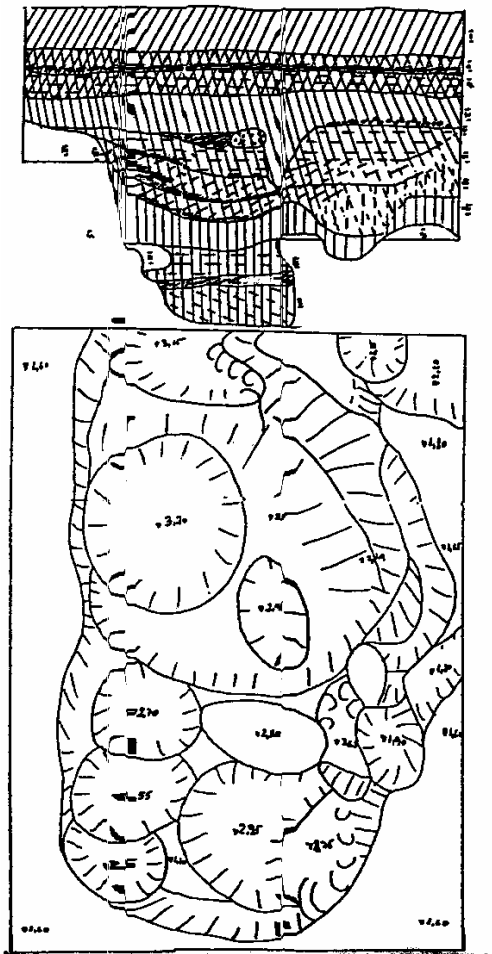

Fig. IVe.18. Bordei 4,
Turda[Su 2 1994-1995, dup\ Luca

turd\ene de la Or\tie [i Turda[. Din serierea lor (Fig. IVe.21) observ\m o corelare cu complexele de la Turda[. Aceste corela]ii corespund par]ial observa]iilor stratigrafice.

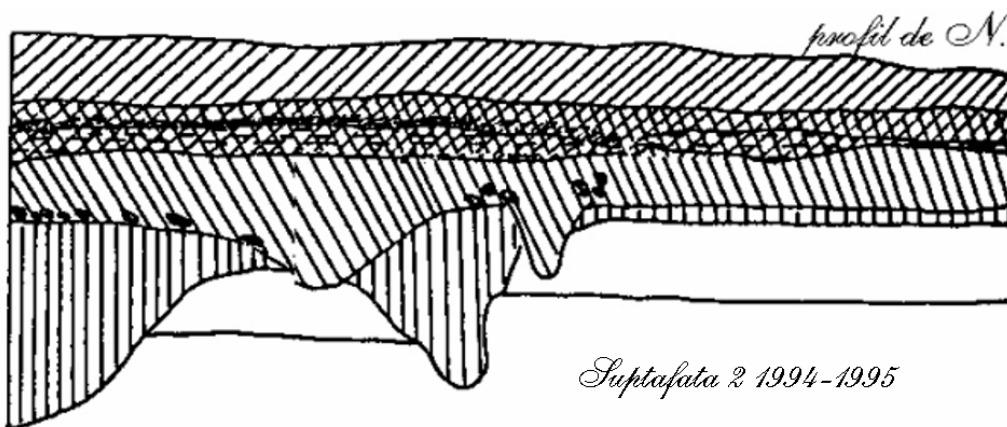

Fig. IVe.19. Turda[, Bordeiul 3, dup\ Luca

Or\tie

Bordeiul 1/1992 era de form\ rotund\, fiind s\pat în trepte; avea dimensiunile 6 x 4 x 1,30 m. Acesta era contemporan cu {an]ul 1. Bordeiul a fost afectat de locuin]a 3/1973.

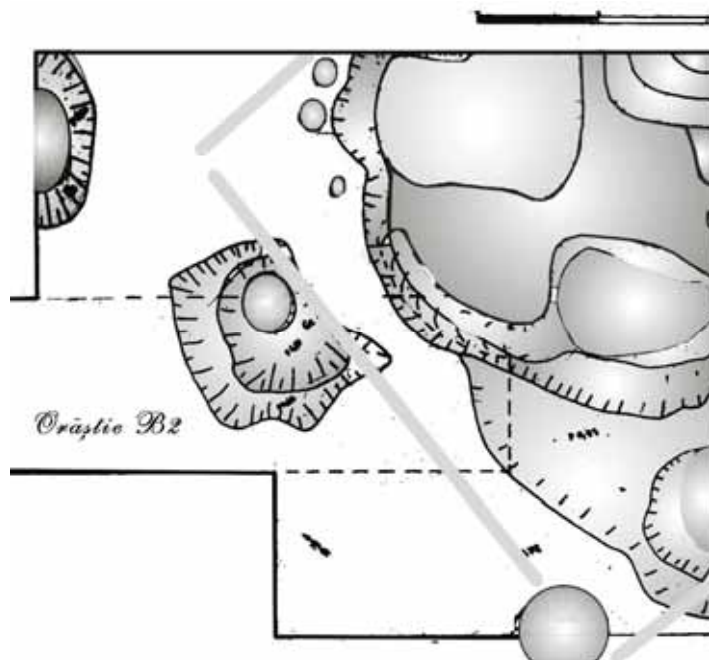
Bordeiul 2 (Fig. IVe. 20) a fost prins în col]ul unei case [i a fost cercetat circa jum\tate din el (1,3 x 2,2 m); ar fi putut avea 3 x 4 m, dimensiuni normale pentru un bordei mare. Complexul avea dou\ nivele de folosire. Dou\ gropi din partea de vest a acestuia ar putea marca peretele de vest (linia gri sugerat\ de noi). O por]iune neted\ a fost considerat\ ca loc pentru dormit. Bordeiul este s\pat în trepte, marcând poate interven]ii, repara]ii sau anumite împ\riiri interioare.

Bordeiul 3/1993 (5 m în diametru: Luca 1997, 31) dup\ ceramic\, apar]ine nivelului inferior, fiind anterior [an]ului 1 de fortificare. **Bordeiul 4** se afla la intersec]ia a dou\ [an]uri de fortificare, {an]ul 2 [i {an]ul 3. **Bordeiul 5** (lung. 4 m, l\]. din sec]iune 1 m), este atribuit nivelului inferior.

Am extras din baza de date ornamentele pe linie [i complexele pe coloan\, din sta]iunile

Fig. IVe.20. Orăștie, Bordeiul 1 ▲ Bordeiul 2 ▼, după Luca

Tab. IVe. 21	Oras:M1	Oras:B5	Oras:B4	Oras:B1	Oras:B2	LUNC:B4	Oras:L3	LUNC:B1	LUNC:B3	Oras:L1	LUNC:L3
NK	1	1									
IL		2	1								
AN		2	2		2						
JC	1	2			1						
EF	2	1	3		2		2				
AA		1	1	2					1		
8		1		1			1				
GD	1							1	1		
JG		4	1	1	2	1	1	1	1		1
KC			1		2				1		
JD			1	1	3			1			
DI				2	3						
FK				1	2						
IJ				1	1		1				
JB				2	1		1	1			
FG					2	1			1		
GJ							2	1	2		
LK					2		1				1
JA				1	2		1	3	1		
JE				1	3	2	4	1	2		2
AK				1	2				1	1	1
DA					2						1
DL								1	1	1	
GC									2		2
BC					1		1			1	2

Materialele de la Orăștie, din bordeiul 5, mormântul 1 și bordeiul 4 par a fi dintre cele mai timpurii, urmate de B1, B2, B4 și de locuințele din această fază, iar apoi de cele de la Turdaș - Luncaș. Bordeiele de la Turdaș nu sunt din cele mai vechi etape de funcționare, iar bordeiul 3 are mai multe etape de re folosire. Observăm că datele sunt intercorelate, dar în clusterii de la Turdaș și în locuințe sunt două etape diferite. Cum nu sunt date prea numeroase, nu credem că este cazul să insistăm prea mult, mai ales că nu cunoaștem nici aspectul evoluției generale a ornamentelor; studiul pe doar două stațiuni, cu cca. 80 de caracteristici nu este prea sigur, dar oricum este mai mult decât atunci când se folosesc analogiile după unul sau două elemente.

Altele

La Sântimbru este pomenit un bordei, fără a se preciza forma sau dimensiunile, considerat Turdaș amestecat cu Petrești, situație bizară, mai ales că ceramica Petrești este evoluată (Berciu I., Popa 1962, 267-268).

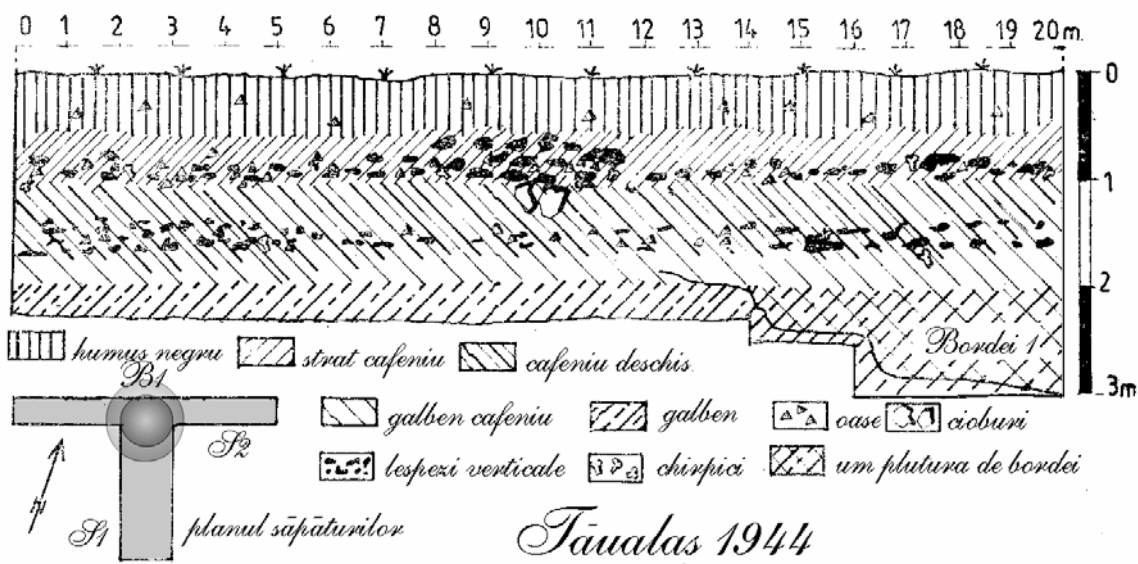

Fig. IVe.22. Tula, profil și planul săpăturilor.
Bordeiul 1 și două nivele de locuire pe cei 2 m de strat, după H. Dumitrescu

În săpăturile H. Dumitrescu de la Tula la capătul secțiunii 1 a apărut un bordei. Deschiderea unei alte secțiuni în capătul acesteia a permis dezvelirea celei mai mari părți din acest complex. Din profil se poate observa că bordeiul avea trepte spre nord (spre Mureș) unde pare să fi fost intrarea. Tot după profil bordeiul este adânc de cca. 1 m, fiind apropiat ca dimensiune de cele de la Turdaș. Bordeiul pare să fi avut peste 5 m diametrul sau una dintre laturi (Dumitrescu H., Lazarovici Gh. 1984-1986, fig. 1). Dimensiunile mari și adânci ale bordeielor turdașene se regăsesc în arhitectura grupelor complexului CCTLNZIS (Zau, Cluj, Iclod) unde cea mai mare parte a grupelor sunt contemporane și determinate de grupul Turdaș. Nu le-am tratat la neoliticul târziu pentru a nu rupe unitatea evoluției neoliticului dezvoltat, respectiv a complexului CCTLNZIS (vezi mai sus).

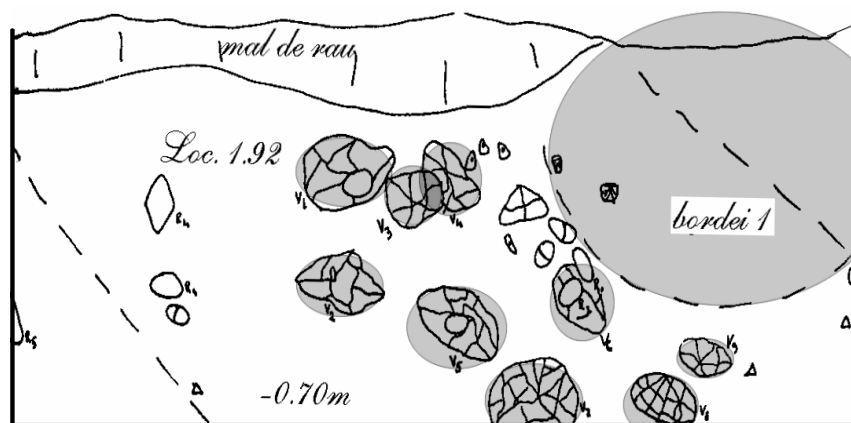
Locuin]ele

Locuin]ele grupului Turda[sunt determinate de arhitectura vin.ian\ târzie, ele apar în arhitectura de la Gomolava, Par]a *tell 2*, la Zau [i Cluj în mai toate nivelurile, la fel în grupele târzii derivate din complexul CCTLNZIS [i Turda[.

Locuin]ele de la Turda[

Cele mai bogate informa]ii le avem de la Turda[[i Or\[tie. Din p\cate cercet\riile aveau caracterul unor sondaje, sec]iunile sau casetele nedep\ [ind l\]imea de 3 m, cele mai multe din complexe au fost surprinse doar pe jum\tate sau doar o treime. Din aceste motive datele metrice sunt incomplete, iar cele despre pere]i, funda]ii, anexe lipsesc, acestea dep\ [ind perimetrul casei.

La Turda[au fost preparate patru locuin]e, dar dup\ gropile de st\lpi ce taie unele complexe sau [an]uri sunt mai multe; ele sunt greu de delimitat exact, complexe de la mijlocul stratului de cultur\ nu las\ prea multe urme dec\at atunci c\nd au podele sau platforme amenajate cu lut [i au fost arse.

○ rasnită ● vase ● topoare ○ greutate ptr. acoperiș ◐ greutate

Fig. IVe.23. Turda[, Locuin]a 2 [i parte din bordoului 1, dup\ Luca

Dou\ din aceste complexe apar]in nivelului II superior. Pozi]ia lor cronologic\ corespunde serierilor noastre [i datelor C14 (Tab. IVe.1, 21).

Locuin]a 1, Fig. IVe. 23-24a, de 5 x 3 m avea axul lung orientat NE-SV (Luca 2001, 44). Sabin Luca vorbe]te de o suprastructur\ masiv\ din b\rne. Dup\ masivitatea ei, ar putea fi unul din pere]ii laterali, dar nu este exclus nici s\ fi apar]inut unei podele de etaj, dac\ ar fi s\ apreciem dup\ dimensiunile b\rnelor desenate pe plan; sigur pot spune doar autorii s\p\turii.

Sub aceast\ structur\, Fig. IVe.23, au fost descoperite cca. 10 vase, r\ [ni]e, topoare, greut\]i pentru r\zboiul de]esut [i altele mai mari din lut sau piatr\ considerate c\ provin de la acoperi]. În plan se observ\ doi pere]i cu urme de pari, pe care autorul s\p\turii îi leag\ de o extindere. L\ng\ peretele din prima faz\ se aflau resturile unui cuptor sau vatr\ cu gardin\.

Din studiul profilului, al marilor gropi de st\lpi (Fig. IVe.8) din nivelul II superior, în

caseta din 1992 este posibil s\ fie un complex de acela[i tip cu cele vechi, de[i acesta ar trebui s\ apar\ la nivel Foeni (Fig.IVe.26).

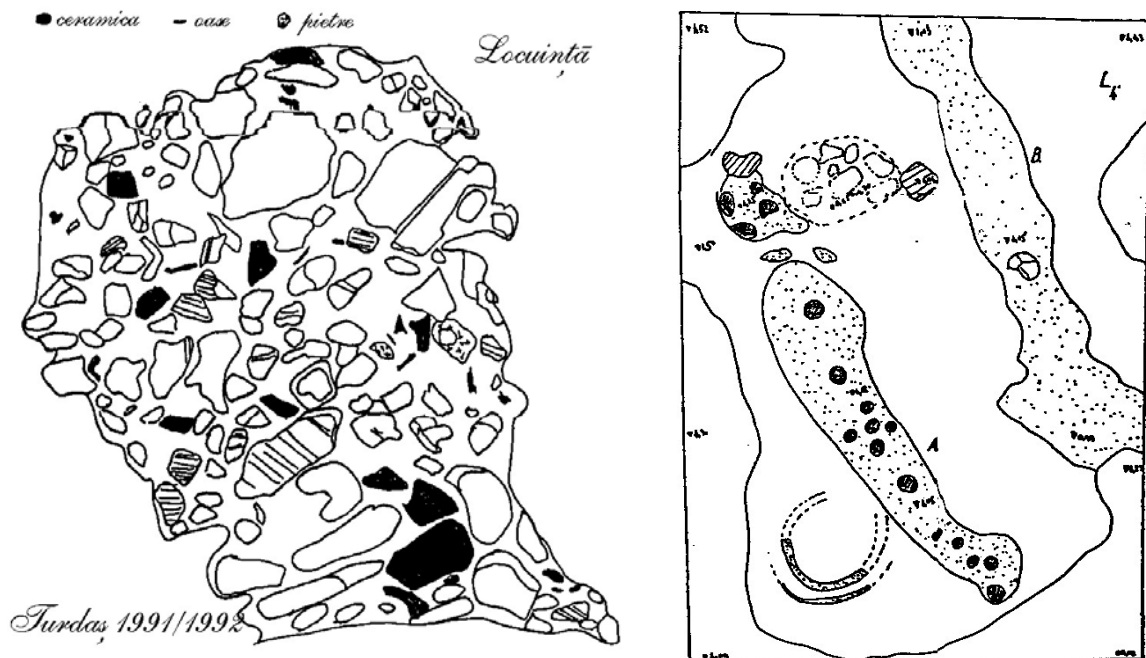

Fig. IVe.24. Turda[: a) ▲ L1, perete sau podea de etaj; b) L4, ▲ structuri [i funda]ie de pereji, dup\ Luca L4 pare a fi o locuin\ cu [an] de funda]ie [i gropi de pari (Fig. IVe.24b).

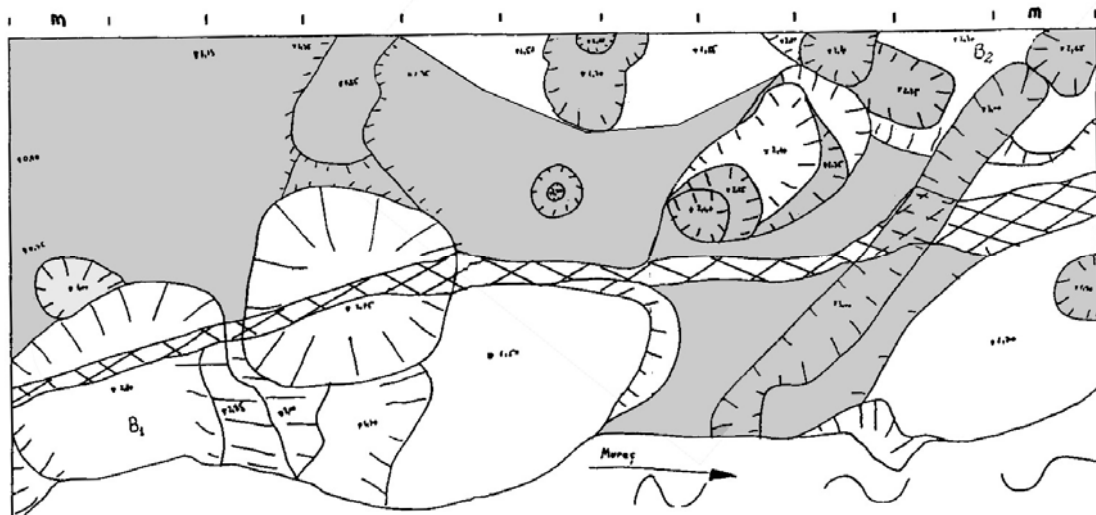

Fig. IVe.25. Turda[, nivel II inferior, dup\ Luca

Locuin]ele de la Or\[tie

La Or\[tie au fost preparate [i trei-patru locuin]e (resturile arhitectonice s\race nu permit totdeauna a separa pere]ii de podine). Unele [an]uri de pe margine, dar mai ales gropile lungi în trepte marcheaz\ elemente importante ale arhitecturii, greu de interpretat [i preparat doar prin [an]uri. Aglomer\riile de chirpici marcheaz\ uneori pere]i, alteori perimetrul casei sau podeaua. Dimensiunile lor sunt de la 2 x 2,2 m la 5 x 4 m, ceea ce corespunde în mare unor construc]ii, dar funda]iile surprinse presupun chiar construc]ii mai mari.

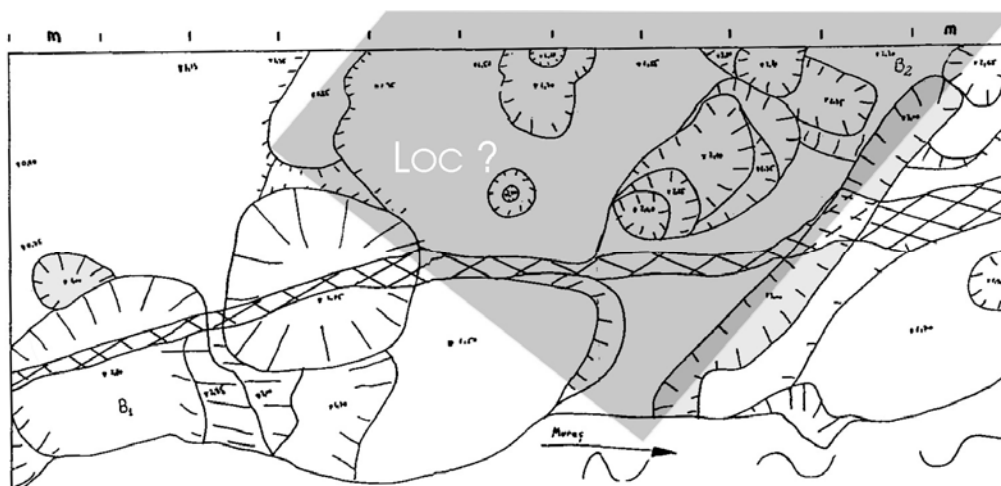
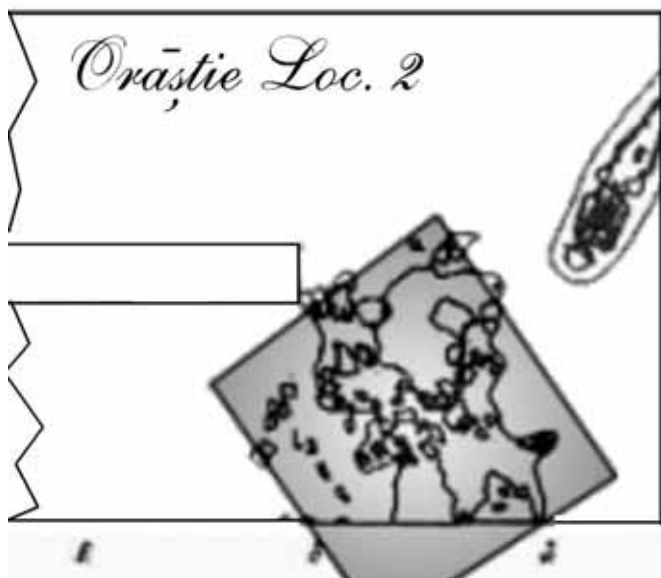

Fig. IVe.26. Turda[, locuin]ă (?) din niv. II superior, iar paralel cu malul ha[ur]at ruptur[ă] de mal, dup[ă] Luca

Fig. IVe.27. Orăștie[, planul platformelor 1 și 2, dup[ă] Luca

Deasupra bordeiului 1 era podeaua unei locuin]e, iar unele din gropile lunguie]e apar]in unor structuri masive de bârne. Acea platform[ă] se taseaz[ă] odat[ă] cu bordeiul. La Par]a [i la Gura Baciului erau numeroase situa]ii când locuin]a a fost ref[ă]cut[ă] pe acela]i plan.

Când este vorba de structuri de lemn, reconstituirea unei construc]ii se face cu mare greutate. Nu facem nici un respo[ns] celor care sap[ă] cu sec]iuni, noi am f[ă]cut la fel la Iclod, din lipsa de fonduri, iar rezultatele pentru arhitectur[ă] sunt minime. Pled[em] deci pentru suprafe]e (Luca 1997, 28; Luca, Pinter 2001).

Altele

La Zla[ti pe cele dou[ă] te-

rase au fost deschise patru sec]iuni [i trei casete în care au fost semnalate resturi de locuin]e [i unele gropi. Fi. Dra[ovean men]ioneaz[ă] incendiul puternic care a dus la distrugerea caselor [i mai atrage aten]ia asupra unui [an] lat de 40 cm [i adânc de 60 cm, dimensiuni potrivite pentru o palisad[ă] de lemn surprins[ă] pe latura de sud a terasei A (Dra[ovean, Mari] 1998, 93).

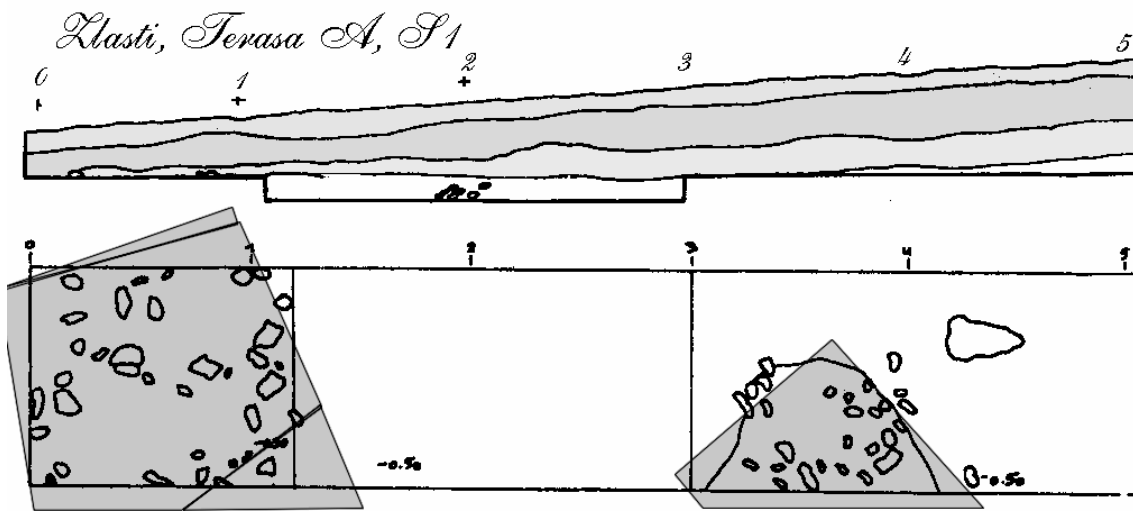
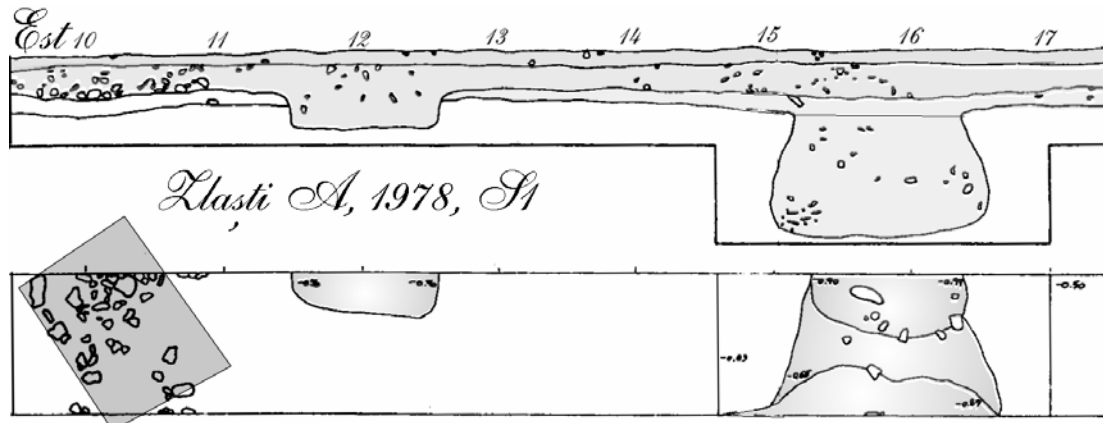

Fig. IVe.28. Zlati, complexe, după Dračovean, Marič

Problema machetelor

Machetele sunt cunoscute încă din vremea neoliticului timpuriu din Macedonia (de ex. Porodin: *Praistorja vo Makedonie* 1976, 44, cat. 246) [și constituie apoi o apariție frecventă în neoliticul târziu și eneolitic.

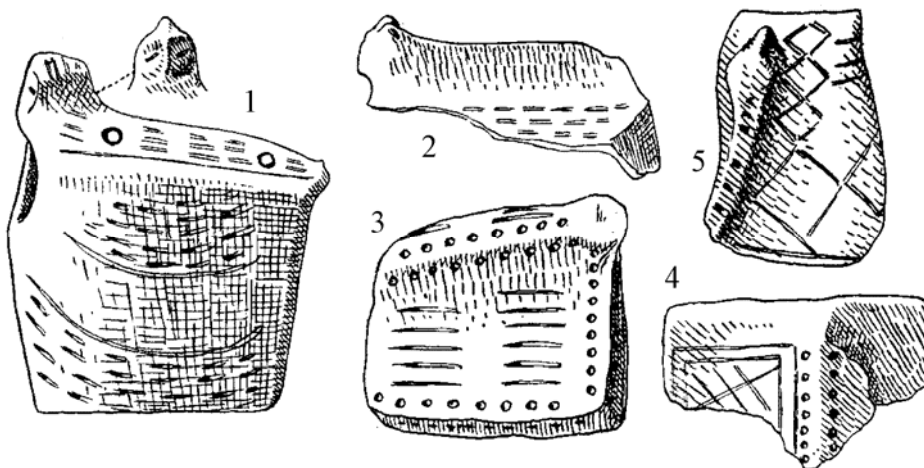
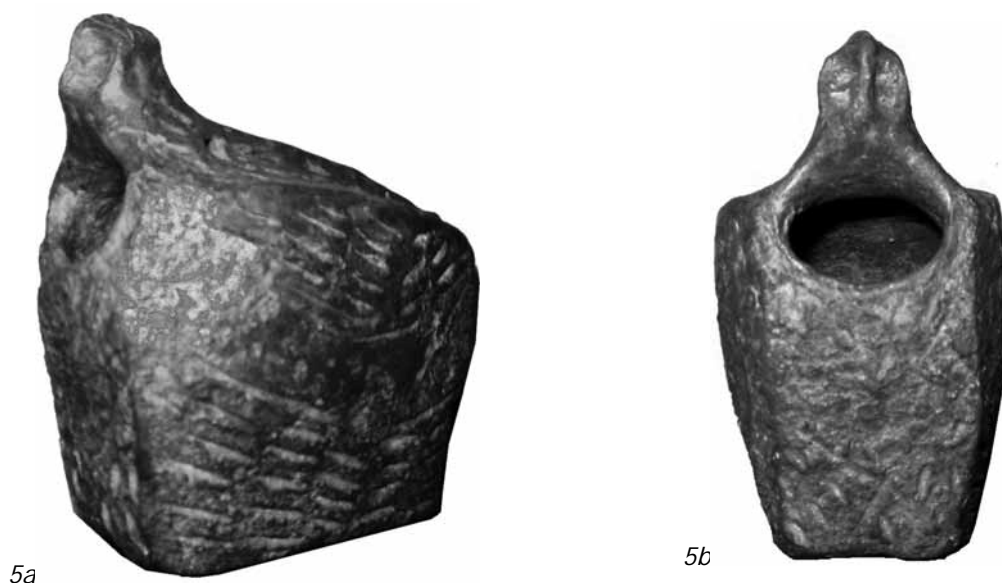

Fig. IVe.29. Turda „căsuțe” de cult, machete de case ▲, ▼

Astfel de machete apar încă din cultura Boian, sunt prezente în tot eneoliticul nostru, în cultura Cucuteni–Tripolie, în Gumelnița (Lazarovici C.-M. 2002a [i bibli.]. M. Roska a publicat câteva machete de „cășuje” din cultura Turdaș (Roska 1941, pl. 104).

Problema lor a fost amplu dezbătută. N. Vlassa (1979) a căutat [i găsit o explicație pentru una dintre ele, aceea de a fi folosită pentru păstrarea semințelor pentru agricultura de grădin.

Despre cele din cultura Turdaș s-a scris de asemenea destul de mult (Vlassa 1976, 190-191, fig. 21; Gimbutas 1991, 258, fig. 7-55; Kalmar-Maxim 1991, 196, cat. 125; Jovanović et al., 1995), indicându-se [i analogii pentru ele (Heinrich 1982, 225; Müller-Karpe 1968, II, 433, Kat. 210, taf. 181.58; Kat. 70, taf. 19.37).

Punerea în corelație a noilor descoperiri de la Vrșac - At cu cele de la Turdaș arată posibilitatea unor noi sincronisme între două așezări (Jovanović et al., 1995). Toate machetele de la Turdaș au deasupra pe acoperiți câte un animal protector, „Gâina” sau „Cloacă” protectoarea [i ocrotitoarea ouălor sămânță; „{arpele” protectorul casei sau alte animale mitice etc.

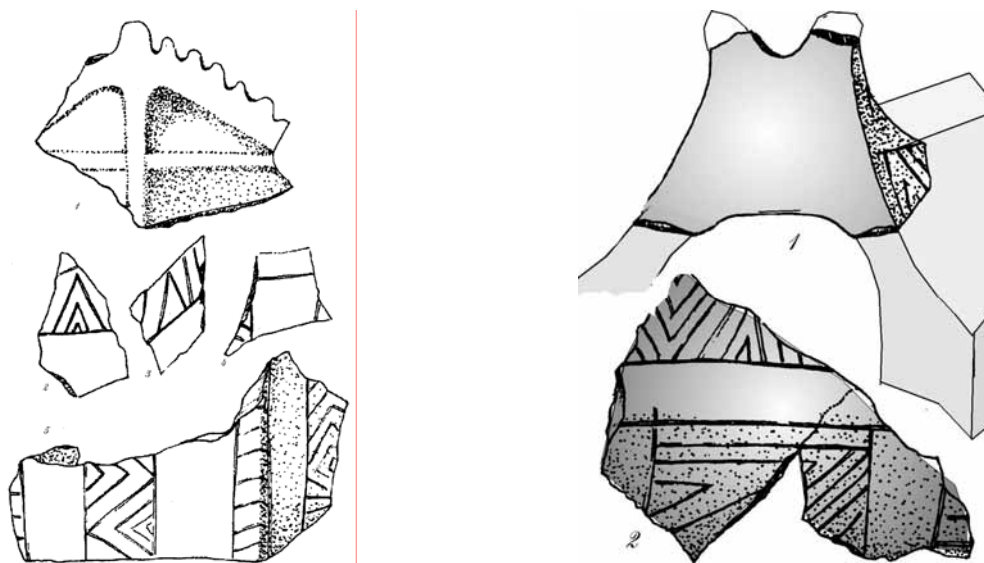

Fig. IVe.30. Machete de cășuje, Vrșac – At, după Ș. Jovanović et al.

Aceste machete redau *casa divină*: în Grecia apar tot în neo-eneolitic (casa, Sitagroi, Marangou 1992, 24, 371, fig. 22.a); cele din Macedonia, mai timpurii redau sanctuare, cum aminteam mai sus; *cuptorul divin* (Lazarovici C.-M. 2002a; Gradešnica: Gimbutas 1991, 313, fig. 8-8; Aldeni: Miclea, Florescu 1980, 86, fig. 216/1; Ucraina: Monah 1997, 47, apud Pasek 1939; Poduri: Monah 1997, 45; Mantu, Dumitroaia 1997, 109, cat. 14a-d; Kolomiščina: Pasek 1939, 75, fig. 33/1a-v; Monah 1997, 46; Berezovka: Ovchinnikov 1996, 115-119, fig. 1; Slatina: Ovchinnikov 1996, 115-119, fig. 1; Nikolov V. 1990a, 32-38; Sitagroi: Marangou 1992, 24, 371, fig. 22.b); *templul sau sanctuarul* (Lazarovici C.-M. 2002a; Eridu: Vlassa 1976, 190-191, fig. 22; Vounas: Dikaios - Stewart apud Müller-Karpe 1974, III, Kat. 115, pl. 343/4-5; Karagheorghis 1977, 34, 41-42, fig. 13a; Kachti: Rutkovski 1972, 213, Karagheorghis 1977, 43; Sakkara, Beni Hasan: morminte în stânci, Müller-Karpe 1968, II, Kat. 32, XIX, taf. 128/5,7-10, 145/10, 15, 19; Sitagroi: Marangou 1992, 24, 373, fig. 24.f; Thessalia?: Papathanasopoulos 1996, 64, fig. 17; Gradac: Staljo 1972, fig. 20/20; Banffy 1997, 128, fig. 30/6; Roszke-Ludvar [i Lengyel: Gimbutas 1991, 26, fig. 2-15.2, fig. 3-34; Jovanović Š. 1995, 33-42, fig. 1-6); *machete de altar* (Lazarovici C.-M. 2002a; Vounas:

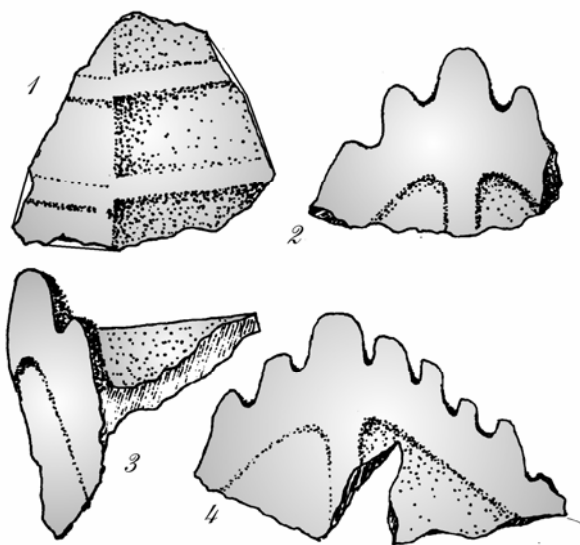

Fig. IVe.31. Machete de c\u00e2suje, Vr\u0161ac-At, dup\u00e2 \u0162. Jovanovi\u0107

Dikaios - Stewart apud Müller-Karpe 1974, III, Kat. 115, pl. 343/4-10; Karagheorghis 1977, 34, 41-42, fig. 13a), chiar *turnul divin* sau poate cel mitic (Lazarovici C.-M. 2002a; Tell Cuera: Müller-Karpe 1974, III, kat. 64, 233/18; Hama: Müller-Karpe 1974, III, kat. 64, 248/20; Öcsöd-Kovashalom: Raczky 1999/2000, 75-76, fig. 28-29).

Acestea nu apar doar în neo-eneoliticul european, ci [i din neolitic în epoca cuprului în estul Mediteranei, în Egipt (Lazarovici C.-M. 2002a; Rife: Müller-Karpe 1974, III, pl. 123/1-3, 5-8,10-14,16) [i Orientul Apropiat, cum am ar\u00e2tat mai sus (Eridu). Toate acestea ne permit s\u00e2 cunoa[tem sau s\u00e2 intuim semnifica]ia

mitic\u00e2 a casei, a protec]iei ei, a ritualurilor de fundare sau abandonare.

C\u00e2sujele de cult de la Turda [sau de la Vr\u0161ac - At, dup\u00e2 modelele lor de pe frontoane, dup\u00e2 forma acoperi[ului, dup\u00e2 inciziile sau pictura de pe corpul lor, ne dau posibilitatea s\u00e2 deducem cam cum ar\u00e2tau frontoanele caselor, marginile de canaturi sau de ferestre sau a [a zisele elemente arhitectonice descoperite în diferite s\u00e2p\u00e2turi [i care trec cel mai adesea neobservate. Mul]i arheologi au rezerve atunci c\u00e2nd este vorba despre casele pe piloni sau cu etaj, dar atunci c\u00e2nd privesc machetele de c\u00e2suje, altare sau sanctuare acestea li se par fire[ti.

Sisteme de fortificație

Lipsa unor prospectări lasă problema macrostructurilor deschise. La fel lipsa unor săpături direcționate pe aceste domenii, cum a fost cazul la Uivar, Iclod sau Șaga.

La Turda Sabin Luca pomenește un „[an]” care pornește de la nivelul actual al solului ce ajunge la adâncimea de 3 m (Luca 2001, 45) [i care pe bună dreptate îl considerăm ca o ruptură actuală a malului, cauzată de creșterea apelor Mureșului (Fig. IVe.26). Situații similare am observat de-a lungul anilor când din mal s-au prăbușit zone de cca. 1 m lățime pe 4-5 m lungime, dar câte asemenea crăpături mai sunt, nu știm.

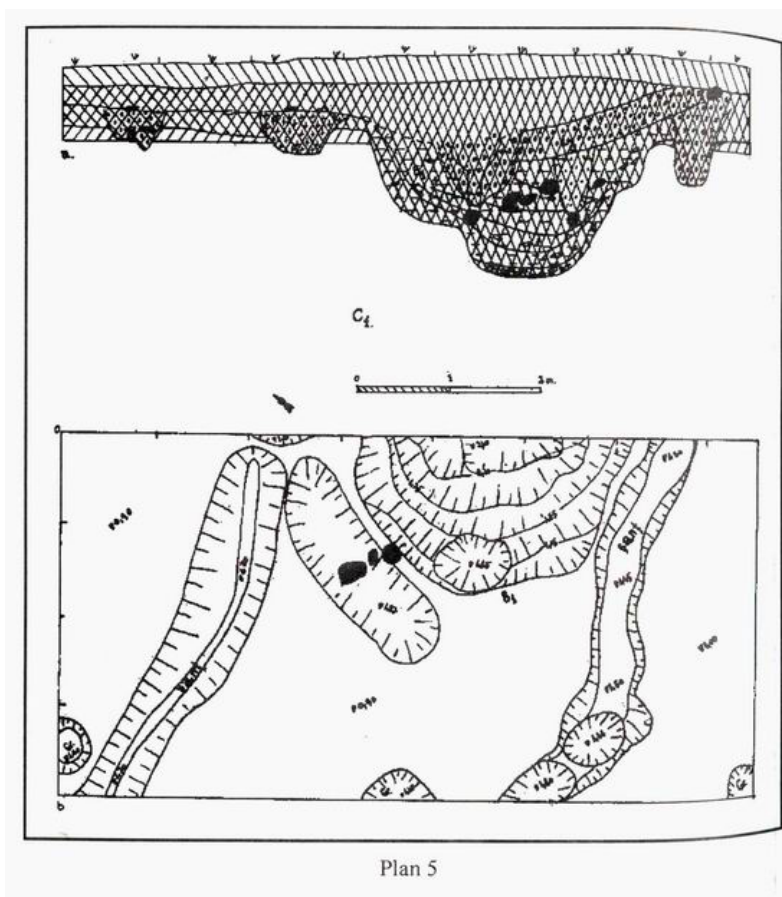

Fig. IVe.32. Orăștie, posibile structuri de locuință în zona B12, palisadă cu intrarea, groapa de mormânt și schelet (cenotaf), după Luca

Tot el publică un profil (Fig. IVe.32) cu aspectul a două [an]uri de apărare [i cu o palisadă în imediata vecinătate.

La Orăștie au fost identificate trei [an]uri [i două sau trei (?) palisade (Luca 2001, 32-34).

Definirea palisadelor este dificilă din cauza suprafețelor mici cercetate, fiind posibil să fie [i [an]uri de fundare cu stâlpi de susținere adânci, așa cum au apărut în *tellul 2* de la Parja sau la Suplacu de Barcău (# Corău 3) în săpăturile colegilor de la Zalău (inf. Al. Matei [i Sanda Băcșe]). Asemenea palisade interioare apar la Iclod [i Șaga (vezi mai jos).

[an]ul 1 a fost sondat secvențial pe o lungime de 60 m. Are un profil în „V” cu fundul tăiat drept (Fig. IVe.9), lățimea la gură era peste 1 m, motiv pentru care S. A. Luca îl considerăm ca fiind pentru palisadă (Dex # pari înfipși în pământ legați între ei; sau gard de

lemn). După materialul arheologic descoperit, S. Luca consideră că acesta înconjură faza veche a stațiunii.

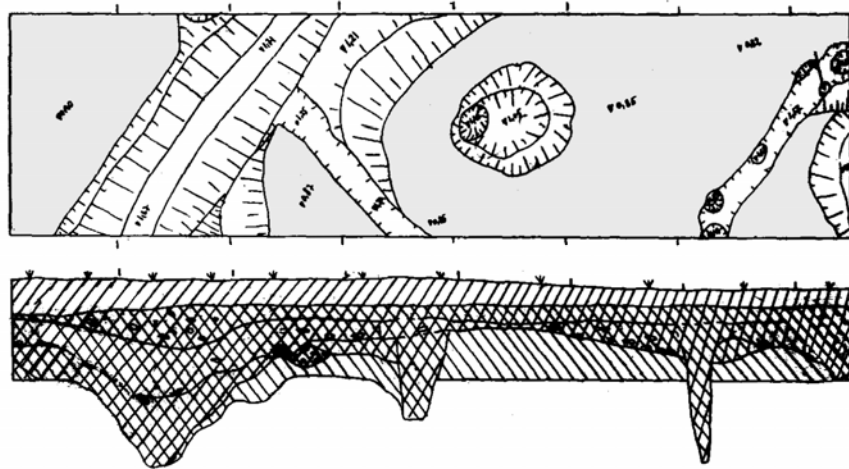

Fig. IVe.33. Orăștie, S 14, plan și profil: anjul 2 și palisadele, după Luca

În unele locuri anjul palisadei este întrerupt sau avea capetele petrecute, făcând loc pentru o trecere (Fig. IVe.32). S. A. Luca a descris și modul de construcție și apărare (Luca 1997, 33 și ilustr.; Luca, Pinter 2001, 49-51); chiar dacă nu toate datele sunt adevărate încercarea este meritorie. Pietre în unul din micile anjuri s-au găsit la Jaga (Lazarovici Gh. et alii 2006a).

anjul 2 cercetat pe 4 m lungime (Fig. IVe.33-34) pare a proveni de la o construcție circulară concentrică. Anjul are o etapă de umplere înainte de abandonare. Un alt anj de palisadă, din etapa a doua de funcționare, taie transversal anjul 2.

anjul 3 are adâncimea de 1,2 m, fundul rotunjit, iar în umplutura lui era cenușă și cărbune, foarte probabil de la o palisadă arsă. El este săpat peste groapa unui bordei și taie un anj mai vechi, anjul 2 (Fig. IVe.34).

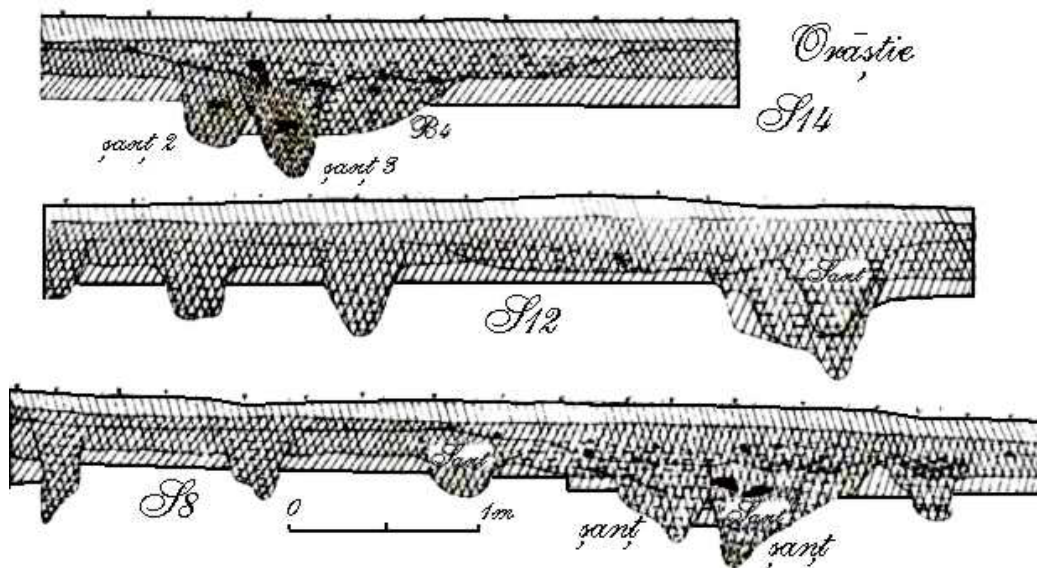

Fig. IVe.34. Orăștie, profile prin anjurile 2, 3 și bordeiul 4, după Luca

Ritualuri de fundare și cenotafurile

Sub una din locuințe la Turdaș a fost descoperit un mormânt de femeie, situat pe mal, cu capul distrus de rău, îngropat în poziție întinsă, orientat EV cu privirea la est (Luca 1996a, 28; 2001, 22). În altă locuință a fost descoperit un mormânt de copil (Luca 2001, 22; Zs. Torma 1879, apud László A. 1991, 40), legat foarte probabil tot de un ritual de fundare sau fiind prea mic, neinițiat, aparținerea familiei și nu comunității.

La Orștie în B₂/1994 au fost găsite două calote craniene despre care S. A. Luca crede că erau destinate servirii unor bătăuturi sau altor obiceiuri (Luca 2001, 48-50). Fragmentele de oase mari sparte, colegul crede că erau pentru extragerea și consumarea măduvii, pusă în legătură cu canibalismul.

În așezarea de la Turdaș–Luncă s-au descoperit destul de frecvent oase de om în stratul de cultură (în special în nivelul II) și fragmente de calote craniene în număr mult mai mare decât la Orștie, puse pe seama unui canibalism (Luca 2001, 49).

Mormântul descoperit de Zs. Torma (Roska 1941, 8; László A. 1991, 40; Kalmar-Maxim 1991, 4-5, fig. 3) sub o locuință, este considerat de Luca Sabin ca ofrandă de fundare, iar de Zs. Torma pentru protejare. Fiind vorba de copii mici, neinițiați, noi credem că erau înmormântați în perimetrul casei, demonstrând apartenența familială.

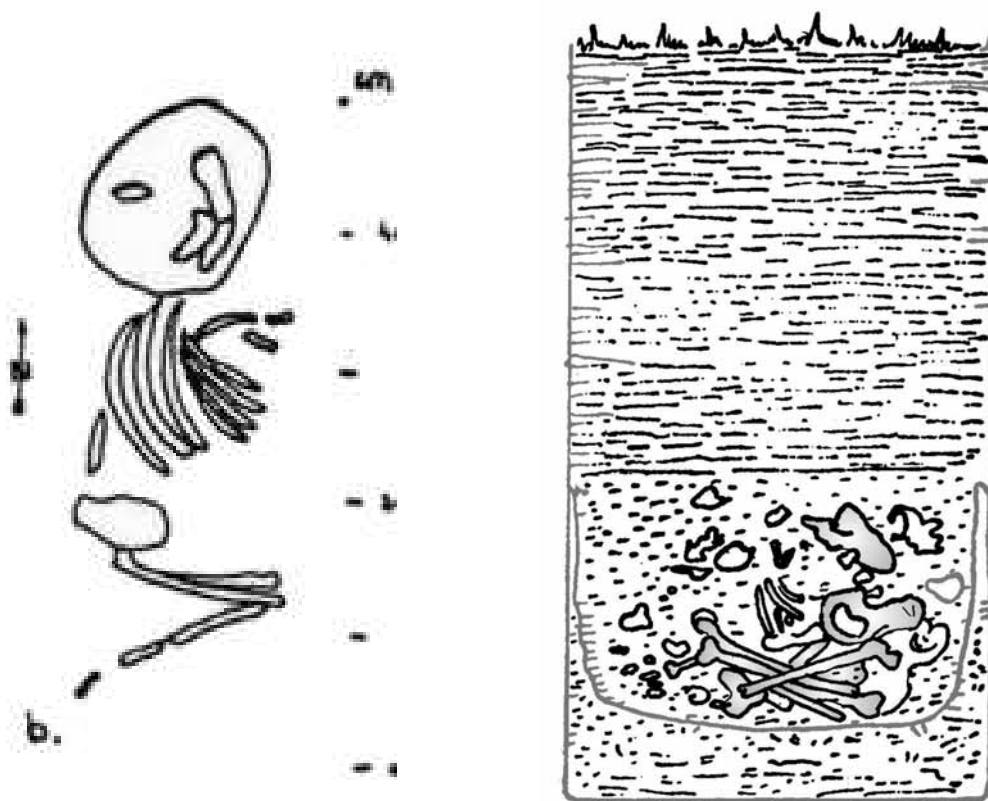

Fig. IVe.35. Turdaș: a) mormânt de copil, după Luca; b) mormântul descoperit de Zs. Torma

Tot la Turdaș, în zona în care s-a presupus existența unei necropole prin anii 1989-1990 (Gh. Lazarovci), după modelul de amplasare al cimitirului, în marginea așezării ca la Iclod, a

fost identificat\ o zon\ în care în urma practic\rii unui drum au ie[it resturi de oase umane, poate de la un copil de cca. 12 ani.

Foarte probabil în acea zon\ au fost s\p\turile lui S. A. Luca, care a cercetat un mormânt de copil, aflat în ruptura malului în extremitatea de est a sta[iunii (cam de acolo Gh. Lazarovici a cules oase de la picioare aflate în ruptura drumului, ce ar putea aparține aceluia[i schelet). Acesta era chircit pe stânga, orientat NS, cu fa[a spre est, aflat într-o albiere, pe podina unui bordei, ce ar]ine de nivelul II inferior (Luca 1997, 35, nota 110; 2001, plan 4b). Pe cap decedatul avea fragmente dintr-un vas neîntregibil, ritual, aidoma celui de la Or\[tie–Dealul Pemilor, punct X₂, mormântul M₂ (Luca 1998a, 37, fig. 1/3, 2/7; plan 1; 1998–1999), dar [i a unui mormânt de la Gura Baciului (Lazarovici Gh., Maxim 1995: M6, p. 186, fig. y).

Fig. IVe.36. Turda[, marginea din amonte a a[ez\rii cu zona oaselor de copil

